

KÁRMÁN GÁBOR

Zülfikár aga portai főtolmács*

Valamikor 1662 vége felé Mehmed aga portai első tolmács levelet írt I. Apafi Mihálynak, amelyben felajánlotta szolgálatait, és éves fizetést kért a fejedelemtől. Nem tudunk arról, miképpen reagált kívánságaira a válságos éveket élő erdélyi adminisztráció, Mehmed aga mindenesetre nem vált a következő évek portai levelezésének állandó szereplőjévé. Meglehet, hogy kérelme meggyőzőbb lett volna, ha nyelvtudásának bizonyítására nem törököül, hanem magyarul írja levelét; és noha megemlítette, hogy egy portai tisztségviselő lányát fogja nemsokára feleségül venni, az erdélyieket aligha nyugtázta le a leendő após, Karakas Mehmed aga rangja, hiszen a nagyvezír kihágójának (udvarmesterének) kapi kihágója (képviselője) már meglehetősen távolságban volt a döntéshozóktól. A fizetés kérvényezésekor Mehmed aga a néhai apjának, Zülfikár agának juttatott éves apanázsra hivatkozott: ebből a levélből értesülünk arról, hogy az erdélyi követséggel több mint ötven évig együtt dolgozó portai főtolmács élete a végéhez érkezett.¹

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy rekonstruáljam ennek a szokatlanul hosszú tolmácskarriernek a főbb vonalait. A korábbiakban is volt némi érdeklődés a portai tolmácsok – mint a konstantinápolyi követségek mellett szolgálatot teljesítő fontos technikai személyzet – életútja és tevékenysége iránt, a feljűk forduló figyelem azonban az elmúlt évtizedben sokszorozódott meg. Ez elsősorban annak a kutatási trendnek köszönhető, amely a monolitikus kulturális blokkokként felfogott kora újkori muszlim és keresztény világok közötti ellentétek kiemelése helyett a köztük folyó kommunikációra, a határhelyzetekben létrejövő hibrid jelenségekre, többes identitásokra koncentrál. Ebben természetesen főszerepet játszanak a két világ közötti közvetítés feladatát technikai értelemben magukra

---

* A tanulmány a Bolyai Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Mehmed aga levele I. Apafi Mihálynak (dátum nélkül) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest, a továbbiakban: MNL OL) Erdélyi kormányhatósági levéltárak F 126 Gubernium Transylvania levéltára: Cista diplomatica: Történelmiek 2. cs. Török iratok fol. 172–173. Szilády Áron 19. századi fordításában: Szilády Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Török-magyarokori államokmánytár III.* Pest, 1870. (a továbbiakban: TMÁO III.) 459–460. Korabeli fordítása is fennmaradt: Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Sibiu (a továbbiakban: ANR DJS) Colecția Benigni nr. 16. fol. 73. Köszönöm Szabó András Péternek, hogy felhívta a figyelmemet a nagyszombati levéltárban található, Zülfikárral kapcsolatos levelekre. Figyelemreméltó, hogy a 17. századi fordítást elkészítő török deák támogatta Mehmed aga érvelését azzal, hogy a tolmács házasságát a befolyás szerzésének eszközeként emelte ki (Szilády fordításából ez az elem hiányzik), az esküvő költségeihez való hozzájárulásra vonatkozó kérést viszont nem írta bele a fejedelemtől bemutatott szövegbe. A szöveget a 19. századi kiadás 1659-re datálja, ez azonban biztosan téves, mivel Zülfikár agától későbbi leveleket is ismerünk; a legkésőbbi 1662 szeptemberéből. További támpontok hiányában meglehetősen hipotetikus, 1662. végi datálásom azon alapul, hogy a Benigni-gyűjteményben a 17. századi fordítás 1662-ből származó iratok közé van besorolva.

vállaló tolmácsok, akik közül sokan életüket átvitt értelemben is közvetítőként, átmeneti helyzetben éltek le. Jó példát szolgáltatnak erre a velencei portai követségen alkalmazott tolmácsok, akiket E. Natalie Rothman „transzimperialis” alattvalókként jellemzett, hiszen Velencét szolgálták, és – bizalmi feladatukból eredően – természetes elvárás volt velük szemben, hogy a Serenissima iránti lojalitásuk töretlen legyen, de nagyrészt az Oszmán Birodalom alattvalói közül kerültek ki.² A korábbi szakirodalom számára korántsem ismeretlen Zülfikár aga életrajzának összeállítása így nemcsak azért vált időszerűvé, mert a 19. századi forráskiadványok mellett újabb levéltári anyag bevonásával karrierjének számos eddig nem ismert részletére derült fény, hanem azért is, mert életútja a historiográfiában újonnan felmerült kérdések megválaszolása szempontjából is releváns.³

Egy portai tolmács befolyása

Zülfikár aga szokatlanul hosszú karrierje és a vele kapcsolatos, elsősorban erdélyi forrásanyag részletessége különösen jó lehetőséget nyújt annak alapos vizsgálatára, milyen előnyökkel járt a portai főtölmács hivatala, és milyen képességek kellettek annak betöltéséhez. Azonban éppen a karrier kezdetei meglehetősen homályosak, nagyrészt későbbi visszautalásokból ismertek. Annyi bizonyos, hogy magyar származású volt, de születési helyéről kétféle verzió is ismert. Rozsnyai Dávid, az Apafi-kor hasonlóan hosszú karriert befutó török deákja azt írta róla, hogy „pécsi fiú vala”, ő azonban már nem ismerte személyesen az agát, információi annak fiától, Mehmed agától származtak. Ráadásul azokat sokkal később, *Történi dolgok* címen összeállított dokumentumgyűjteménye lapjain jegyezte le, így könnyen lehet, hogy rosszul emlékezett. Valószínűbb, hogy Szelepcsényi György információját kell hitelesnek elfogadnunk, aki 1643-as portai követsége után leadott jelentésében a vele jó viszonyban álló Zülfikár pápai származásáról beszél.⁴ Mivel az oszmán elitben nem voltak szokatlanok a pécsi származású renegátok, Pápa viszont csak néhány évig volt oszmán ura-

² Rothman, E. Natalie: *Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean*. Comparative Studies in Society and History, vol. 51. (2009) 771–800.; uő: *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*. Ithaca–London, 2012. 165–186. Lásd még (további irodalommal): Krstić, Tijana: *Of Translation and Empire: Sixteenth-Century Ottoman Imperial Interpreters as Renaissance Go-Betweens*. In: Woodhead, Christine (ed.): *The Ottoman World*. London, 2012. 130–142.; Gürkan, Emrah Safa: *Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople, 1560–1600*. Journal of Early Modern History, vol. 19. (2015) 107–128.

³ Zülfikár korábbi rövid életrajzai: Bíró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Kolozsvár, 1921. 97.; B. Szabó János – Sudár Balázs: *„Independens fejedelem az Portán kívül”: II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai: Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. 1. rész. Századok*, 146. évf. (2012) 1023–1024. A moszkvai levéltárban fennmaradt leveleit rövid bevezetéssel kiadta (Zülfikárt tatár származásúnak tartva) Мейер, Михаил С. – Фаизов, Сагит Ф.: *Письма переводчика османских падишахов Зульф리카ра-аги царям Михаилу Федоровичу и Алексею Михайловичу 1640–1656: Турецкая дипломатика в контексте русско-турецких взаимоотношений*. Moszkva, 2008. A szerzőpáros az aga teljes nevét pecsétje alapján Zülfikár ibn Abd-ul-Vahabként adja meg (124.), az olvasat azonban nem feltétlenül helyes (a kritikai észrevételt Papp Sándornak köszönöm).

⁴ Szilágyi Sándor (szerk.): *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*. Budapest, 1867. 171–172.; Szelepcsényi György jelentése konstantinápolyi követségéről (1643): Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs, a továbbiakban: ÖStA HHStA) Staaten-Abteilungen Türkei I. Karton (a továbbiakban: Kt.) 116. Konvolut (a továbbiakban: Konv.) 2. 1643 fol. 297r. Köszönettel tartozom Fazekas Istvánnak, amiért felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

lom alatt, könnyen elképzelhető, hogy Rozsnyai memóriája „korrigálta” utólagosan a Konsztantinápolyban hallott adatot.

Zülfikár aga születési idejének megállapításához még ennyi támponttal sem rendelkezünk. 1608-ban már a Portán tartózkodott: ő kísérte be az Adam von Herberstein és Rimay János által vezetett császári követséget, amelynek feladata a zsitvatoroki béke dokumentumainak kicserélése volt. Alexander Greiffenklau császári követnek 1646-ban még azt is bevallotta, hogy ő a felelős a békeokmány török és latin változatai között keletkezett híres különbségért, amelynek alapján a Porta a későbbiekben az ott megállapított összeget nem egyszeri alkalommal, hanem újra és újra fizetendő adóként követelte.⁵ Ha ilyen fontos feladatot bíztak rá, nyilvánvalóan legalább harminc évesnek kellett lennie, születési időpontját így 1578 körülre tehetjük. Ez összecseng azzal is, hogy negyven évvel későbbi beszámolója szerint 1595-ben a gyulai bég szolgálatában a Dél-Alföldön volt – ekkor nagyjából 17–20 év között lehetett.⁶ Ez egyben azt is jelenti, hogy amikor 1662 szeptemberében Zülfikár aga utolsó ismert levelét fogalmazta, nagy valószínűséggel nyolcvanötödik életéve közelében lehetett.⁷

Ezekon az adatokon kívül gyakorlatilag semmit nem tudunk Zülfikár életének első negyven évéről. Nem tudjuk, hogyan került át a pápai magyar fiú az oszmán oldalra, mi volt az eredeti neve, hogyan tanult meg törökül, és azt sem, mikor és milyen körülmények között tért át az iszlám hitre.⁸ A tizenöt éves háború alatt nyilvánvalóan katonai karriert is be kellett futnia, mivel még az 1630-as években is rendelkezett egy tímárbirtokkal a temesvári vilájetben, és szpáhiként tartották számon, holott – tolmácsi funkciójából eredően – már réges-régen a Portán lakott. Feltehetőleg ezért használták az erdélyi fejedelmek a vele való kommunikációban többek között a „vitélő” megszólítást is.⁹ Minden jel arra mutat,

⁵ Alexander Greiffenklau jelentése III. Ferdinándnak (Pera, 1646. február. 13.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 119. Fasc. 60. Konv. B 1646 I–XII. fol. 12.; Zülfikár aga levele I. Rákóczi Györgynek (Konsztantinápoly, 1644. november 7.): TMÁO III. 291. A zsitvatoroki béke különböző verzióiról és az ebből eredő konfliktusokról lásd: Nehring, Karl: *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)*. Századok, 120. évf. (1986) 3–49.

⁶ Zülfikár aga levele Naszuhpasazáde Hüsejzin pasa budai beglerbégnek ([beérkezett: 1636. november 24.]): Szilády Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Török-magyarokori állam-okmánytár II.* Pest, 1869. (a továbbiakban: TMÁO II.) 449. Újrakiadása: Haan Lajos – Zsilinszky Mihály (szerk.): *Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal.* Budapest, 1877. 223–225.

⁷ Zülfikár aga levele I. Apafi Mihálynak ([beérkezett: 1662. szept. 25.]): ANR DJS Colecția Benigni nr. 3. fol. 62r.

⁸ Naszuhpasazáde Hüszejn pasának írott levelében ([beérkezett: 1636. nov. 24.]) Zülfikár így fogalmaz: „Cserkesz Omer bég Gyulának bégje lévén, mikor Lippát, Jenőt az pogányok [értsd: az erdélyiek] elvették, engem, nagyságod szolgáját, Gyulában vitt”. TMÁO II. 449. A fogalmazásból nem világos, hogy esetleg Zülfikár fogságba esésének történetét olvassuk-e, elmesélésének apropója pusztán az, hogy a szarvasi palánk felégetéséről szóló információkat felvesze. A 17. századi forrásokból származó idézeteket (beleértve a meglehetősen véletlenszerű ortográfiai rendszert használó 19. századi szövegkiadásban megjelenteket is) itt és a továbbiakban a mai helyesírási szabályok szerint közlöm. Noha 1603-ból ismerünk egy Budáról Bécsbe menő, Zülfikár nevű követet, ennek a későbbi főtollmáccsal való azonosítása erősen kérdéses, lásd: Kerekes Dóra: *A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején*. Századok, 138. évf. (2004) 1195. 16. jegyzet.

⁹ Kőrössi István levele I. Rákóczi Györgynek (Konsztantinápoly, 1633. augusztus 4.): Beke Sándor – Barabás Samu (szerk.): *I. Rákóczi György és a Porta: Levelek és iratok.* Budapest, 1888. (a továbbiakban: RGYP) 57. A tímárbirtok helyéről lásd Tholdalagi Mihály levelét Bethlen Gábornak (Konsztantinápoly, 1628. november 27.): Mikó Imre (szerk.): *Erdélyi történelmi adatok I.* Kolozsvár, 1855. (a továbbiakban: ETA I.) 253. A „vitélő” megszólításra lásd Bethlen István neki írott le-

hogy 1608 után Zülfikár a szultáni udvarban maradt, és a következő néhány évben elkezdett rendszeresen fordítani az erdélyi követségnek is: 1662-ben mindenesetre arra hivatkozott, hogy több mint ötven éve szolgálja a fejedelemséget.¹⁰

A karrier ezen szakaszával kapcsolatos információhiány elsősorban annak tudható be, hogy az életrajz fő forrását jelentő erdélyi portai levelezés 1617 előtről szinte egyáltalán nem áll rendelkezésre. Amikor a 17. század második évtizedének utolsó éveiben megsokasodnak a források, Zülfikár agát már ugyanazokban a funkciókban látjuk az erdélyi követ-ség szolgálatában, amelyek a következő évtizedekben is rendszerszerűen ismétlődnek. Egyrészt használták nyelvtudását mind a beérkezett fejedelmi levelek törökre fordításakor, mind az erdélyi követ különböző oszmán tisztségviselőkkel folytatott tárgyalásain. Másrészt információforrásként is az erdélyi diplomaták rendelkezésére állt: számos esetben tőle tudták meg, mi az egyes portai személyiségek álláspontja a fejedelemséget érintő ügyekben. Ugyancsak feltűnik Borsos Tamás portai naplóiban az a későbbiekben is újra visszavisszatérő eszmefuttatás, vajon mennyiben lehet megbízni az időnként szemlélatomást igencsak kétes üzemeket folytató Zülfikár agában.¹¹ 1628-ban hallunk először egy újabb fontos diplomáciai jellegű funkciójáról: az erdélyi adót a Fényes Portára bevívó követséget az aga még Konstantinápolyba való bevonulás előtt, Kücsükcekmédzsén köszöntötte, és előzetes tárgyalásokat folytatott velük.¹² Ez azonban nem Zülfikár erdélyi kapcsolatainak következménye volt, hanem a Portán betöltött főtölmácsi feladatköréből eredt.

Erdély konstantinápolyi követsége ugyanis kétféle tolmácsot alkalmazott a szultáni adminisztrációval való kommunikációban. Amellett, hogy az úgynevezett török deákok személyében itt is megjelentek a nyugati követségekről ismert, a fejedelemségből származó, így lojalitásukkal is oda kötődő tolmácsok, az erdélyi diplomatáknak számos esetben kellett igénybe venniük a Fényes Portán fordítással foglalkozó dragománok szolgálatait is. Noha fizetést húzott az erdélyi fejedelemtől, Zülfikár aga is elsődlegesen a Fényes Porta szolgálatában állt, főtölmácsi (*bas terdzsüman*) címének első említése 1629-ből származik.¹³ Szalánczy István szerint Zülfikár volt „minden keresztyén leveleknek törökre fordításában való gondviselője”, ami nem egészen igaz – nem tudunk arról, hogy valaha is rábízták volna a velencei, az angol vagy francia követség által beadott írásokat –, de a Porta valóban rendszeresen az agával fordíttatta az Oszmán Birodalom északnyugati határvidékén túli terü-

---

velét (Kolozsvár, 1630. október 26.): MNL OL Magyar Kamara Archívuma E 200 Acta diversarum familiarum 3. cs. 9. t. Bethlen de Iktár fol. 8or.

¹⁰ Zülfikár aga levele I. Apafi Mihálynak (Konstantinápoly, 1662. [január 24.]): ANR DJS Colecția Benigni nr. 3. fol. 13r. Ugyanebben a levélben Zülfikár felsorolta mindazokat, akik szolgálata kezdetekor tolmácsként dolgoztak az erdélyi követség mellett: Ibrahim csaus, „vén Ahmed csaus”, Musztafa csaus, Júsuf csaus, Behrám csaus és Jahja csaus. Ezek egy része még a 16. század végéről ismerős, az 1610-es évek végére azonban jó részük már eltűnt az erdélyi követségi forrásokból (bár Ibrahimról, Musztafáról és Júsufról még az 1620-as évek második feléből is vannak adatok). B. Szabó – Sudár: *„Independens fejedelem”*, 1. rész, 1023.; Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig: Emlékiratok, levelek*. Szerk. Kocziány László. Bukarest, 1972.; Cziráki Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom: Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. Budapest, 2011. 191–228.

¹¹ Borsos: *Vásárhelytől*, 114., 133., 135., 157.

¹² Tholdalagi Mihály levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1628. november 27.): ETA I. 250.

¹³ Recsep pasa kajmakám levele Bethlen Istvánnak (Konstantinápoly, [1629 vége]): TMÁO II. 150. A rendszer működéséről lásd: Kármán Gábor: *Translation at the Seventeenth-Century Transylvanian Embassy in Constantinople*. In: Born, Robert – Puth, Andreas (Hrsg.): *Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa: Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzzonen zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert*. Stuttgart, 2014. 253–277.

tekről érkező levelezést.¹⁴ Ebbe már az 1610-es évek végén beletartoztak – Erdélyen és a Habsburg Birodalmon kívül – a Lengyelországból, illetve a Moszkvai Nagyfejedelemségből érkező levelek is. A későbbi évtizedekből számos adat bizonyítja, hogy a Habsburg, illetve az orosz követek konstantinápolyi fogadásainak szervezése szintén Zülfikár feladatai közé tartozott.¹⁵

Mindez annál is figyelemreméltóbb, mivel számos forrás tanúsítja, hogy az aga magyar anyanyelvén, illetve az oszmán-törökön kívül semmilyen más nyelvet nem tudott.¹⁶ Műveltségének hiányosságai mindazonáltal igencsak kapóra jöttek a vele jó kapcsolatban álló erdélyi rezidens követeknek (az úgynevezett kapitiháknak): a latin nyelvű levelekkel az aga rendszeresen hozzájuk fordult, hogy magyar fordításhoz jusson, de némelyiknek, így Rácz Istvánnak még arra is volt embere, hogy a lengyel nyelvű iratok átültetése se okozzon nehézséget.¹⁷ Így a fejedelemség diplomatái rendszeresen juthattak első kézből származó információkhoz a nagy hatalmú szomszédai oszmán kapcsolataiban bekövetkező változásokról. Zülfikár nyelvtudásának hiányosságaival a Porta tisztségviselőinek is tisztában kellett lenniük, hiszen tudunk olyan alkalmakról, amikor a beérkezett levelek fordítása olyan sürgős volt, hogy az agát egész éjszaka haza sem engedték a nagyvezír házából, amíg el nem készült a feladattal. Az egyik ilyen eset hallatán az erdélyi követ azt kérdezte az agától, miért nem szólt, hogy segítségre lett volna szüksége a latin levelekhez – ami azt jelenti, hogy nem tartotta volna elképzelhetetlennek, ha ő vagy valamelyik embere a nagyvezír házában, nyilvánosan segédkezik a fordításban.¹⁸ Ennek alapján feltételezhető, hogy Zülfikár rendszeresen alkalmazott más segítőt is – ötven éven keresztül amúgy is lehetetlen lett volna eltitkolnia, hogy csak ezt a két nyelvet tudja, különösen, mivel időnként audienciákon is tolmá-

¹⁴ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. július 20.): Szilágyi Sándor (szerk.): *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez*. Budapest, 1883. (a továbbiakban: RGYKÖ) 29. Kemény János hasonlóképpen azt írja, hogy Zülfikár aga „által forgának vala az egész kereszténységről portára menő levelek s expeditiók”. Kemény János: *Ön-életírása és válogatott levelei*. Szerk. V. Windisch Éva. Budapest, 1959. 139.

¹⁵ Alexander Greiffenklau levele III. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1643. május 6.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 116. Konv. 2. fol. 40–42.; Ме́йер – Фаизов: *Письма*, 2008. 55–58. A legelső adat a lengyel és orosz levelek fordításával kapcsolatban Borsos Tamás követségi naplójából, 1618-ból származik: Borsos: *Vásárhelytől*, 128.

¹⁶ Lásd például Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn jelentését (1643. november 12.): Meienberger, Peter: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in dem Jahren 1629–1643: Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Bern – Frankfurt a. M., 1973. 268–269.; illetve Johann Ludwig von Kuefstein diáriumát, Oberösterreichisches Landesarchiv (Linz) Herrschaftsarchiv Weinberg Archivalien Hs. 16. fol. 65r. Feltűnő, hogy a két portai tolmács, Musztafa csausz és Zülfikár aga alkalmasint egymással is magyarul levelezett; lásd az előbbi Konstantinápoly, 1630. augusztus 17-i dátumú levelét: Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Cluj (a továbbiakban: ANR DJC) Documente turcești nr. 11. A forrásra Papp Sándor hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton köszönöm.

¹⁷ Réthy István meglepő módon sértettségének adott hangot, amiért Zülfikár dolgoztatja: „Zöldfikár tiszti volna, ha tudna hozzá, én fordítottam meg magyarra, tulit alter honores etc.” Lásd I. Rákóczi Györgynek írott levelét (Konstantinápoly, 1634. augusztus 26.): RGYP 116. Ezzel szemben Rácz István már az előnyöket hangsúlyozza; lásd leveleit I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. február 7., illetve november 1.): RGYP 576., illetve TMÁO III. 153. Maurer Mihály is fordított Zülfikárnak lengyelből; lásd levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1637. december 24.): RGYP 453.

¹⁸ Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. november 4.): RGYKÖ 733.

csolt. Az, hogy a Porta mégsem bízta másra a feladatot, azt mutatja: Zülfikár kimagaslóan sikeres volt abban, hogy nyelvtudásán kívül más szempontból is fontossá tegye magát.¹⁹

Különösen az 1630-as és 1640-es évekből ismerünk sok olyan jelentést, amelyben az erdélyi követek kiemelték, milyen jelentős szerepet játszik Zülfikár aga a portai politika világában: „nemcsak tolmács Zülfikár aga, hanem mintegy tanácsosa is az vezérnek”. Réthy István 1643-ban egész odáig ment, hogy „*secundus a rege*”-nek, a nagyvezír után a legbefolyásosabb embernek titulálta.²⁰ Ha annyira nem is ragadtatták el magukat, mint Réthy, aki szerint Zülfikár szavát a kajmakám (a nagyvezír helyettese) úgy hiszi, „mint a szentírást az keresztyén ember”, az egymást követő császári követek is sűrűn számoltak be arról, milyen nagy bizalmat élvez a főtölmács a fontosabb portai tisztségviselők körében.²¹ Ennek alapját – nyilvánvalóan amellet, hogy Zülfikár agának megvolt a tanácsadáshoz szükséges intelligenciája és a politikai frakciók közötti lavírozáshoz szükséges ravaszsága – éppenséggel hosszú szolgálata képezte. Húsz évnyi gyakorlattal a háta mögött az 1630-as években már jelentős előnnyel rendelkezett a szultáni udvar sűrűn változó tisztségviselőivel szemben: afféle két lábon járó enciklopédiaként tudott információt szolgáltatni olyan esetekről, amelyek hasonlítottak az aktuális helyzetre, ám amelyekkel kapcsolatban évtizedekkel korábban más politikai szereplők hozták meg a döntéseket. Az erdélyi követek 1643-ban arról számoltak be, hogy amikor I. Rákóczi György engedélyt kért magyarországi hadjáratának megindításához, a nagyvezír sürgősen hívatta Zülfikárt, mivel az aga be tudott nekik számolni a Bethlen Gábor uralkodása alatti precedensekről. 1656-ban, amikor a lengyel király támogatást kért a Portától a svédek támadásával szemben, ugyancsak az aga emlékezett arra, hogy a szultán az 1630-as évek elején barátsági szerződést kötött II. Gusztáv Adolf svéd királlyal – a dokumentumot az ő beszámolója alapján keresték elő a levéltárból.²²

¹⁹ A 17. század közepén például a Portán élt Ali Ufkí bej, a kimagasló műveltségű lengyel renegát (eredeti nevén Wojciech Bobowski), aki közreműködött a Biblia törökre fordításában is. Annak ellenére, hogy ő is szolgált dragománként a Portán, számos esetről tudunk, amikor még az 1650-es években is Zülfikárra bízta a lengyel nyelvű levelek fordítását; lásd Balogh Máté és Harsányi Nagy Jakab levélét II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1656. május 29.): Szilágyi Sándor (szerk.): *Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez*. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, 23.) Budapest, 1874. (a továbbiakban: MHHD XXIII.) 704. Bobowskiról lásd: Neudecker, Hannah: *Wojciech Bobowski and His Turkish Grammar* (1666). Dutch Studies – Near Eastern Languages and Literatures, vol. 2. (1996) 169–192.

²⁰ Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. február 3.): RGYKÖ 715. A másik idézet forrása Tholdalagi Mihály és Körösy István instrukciója Réthy Istvánnak (Konstantinápoly, 1639. augusztus 24.): ETA I. 246.

²¹ Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Drinápoly, 1634. júl. 9.): RGYKÖ 202.; Johann Rudolf Schmid, illetve Alexander Greiffenklau levelei II. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1632. január 10., illetve 1643. május 6.) ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 112. Konv. 4. fol. 14r-v.; illetve Kt. 116. Konv. 2. fol. 40v. A bécsi Turcica-anyag 1638 és 1643 közötti részében való tájékozódáshoz nagy segítségemre volt, hogy hozzáférhettem Fazekas István, Hiller István és Kerekes Dóra készülő szövegkiadásához; a lehetőséget ezúton is köszönöm.

²² Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. november 4.): RGYKÖ 733.; Balogh Máté levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1656. július 16.): MHHD XXIII. 410.; Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1656. augusztus 20.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 128. Fasc. 63/b. Konv. B. 1656 Juli–Dezember fol. 106r. Jósika Farkas így foglalta össze Zülfikár jelentőségét a nem sokkal korábban trónra lépett II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1650. január 4.): „az féle régi dolgok felől mind ő tüle mennek végire, mint volt s mint kell lenni.” Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdély és az északkeleti háború I–II*. Budapest, 1890–91. (a továbbiakban: EÉKH) I. 139.

Természetesen Zülfikár aga befolyása teljes mértékben informális jellegű volt, így annak mértéke erősen függött a nagyvezír személyétől – ennek változásait pedig a vele kapcsolatban álló összes diplomata árgus szemmel figyelte. Alexander Greiffenklau szükségesnek találta jelenteni, hogy az 1645 végén nagyvezíri posztra kerülő Neveszinli Szálih pasánál Zülfikár sokkal kisebb bizalmat élvez, mint az őt megelőző Szultánzáde Mehmed pasa nagyvezírnél. Az erdélyi követek még ennél apróbb rezdülésekre is figyelmet fordítottak: Réthy István már azt is megírta uralkodójának – mint egy lehetséges kegyvesztés jelét –, ha a vele folytatott tárgyaláshoz a nagyvezír nem Zülfikárt hívatta. Igaz, ebben az esetben, 1643 őszén sok függött attól, sikerül-e a portai támogatást elnyerni I. Rákóczi György következő évre tervezett magyarországi hadjáratához, és Kemankes Kara Musztafa pasa nagyvezír elég különös megoldást választott, amikor először törökül próbált meg társalogni a követtel, majd ennek kudarcát belátva a tolmácsolást egy tizenkét éves gyerekre bízta.²³ Alighanem lehet összefüggés aközött, hogy az 1650-es években egyre többet olvasunk a jelentésekben Zülfikár aga elszegényedéséről, illetve aközött, hogy az 1655-ben a nagyvezíri székbe kerülő Örmény Szülejmán pasa a következő szavakkal köszöntötte az erdélyiek első audienciáján megjelenő főtölmácsot: „Tökéletlen öreg ember, nem holtál-é még meg?”²⁴ Ezek szerint a korábban befolyásos tanácsadónak számító Zülfikár aga elsőként ekkor találkozott a már csaknem egy hónapja hivatalban lévő nagyvezírral – ami portai szerepének jelentős visszaeséséről tanúskodik.

A tanácsadói feladatokon és az informális befolyás kiépítésén túl Zülfikár aga – a 16. századi portai főtölmácsokhoz vagy éppen idősebb kollégájához, Hadzsi Júsuf ágához hasonlóan – formális funkciókat, diplomáciai megbízásokat is vállalt.²⁵ Nagyrészt a különböző követségek tolmácsaként működött: 1613, illetve 1621 után 1631-ben is őt találjuk az I. Rákóczi Györgynek a szultáni kinevező okmányt, az ún. ahdnámét hozó tisztségviselő mellett. 1621-ben II. Oszmán szultánt kísérte Moldvába, a lengyel–oszmán háború frontjára.²⁶ 1630 nyarán még felelősségteljesebb feladatot vállalt: személyesen képviselte a szultánt az Erdélyi Fejedelemségben a Bethlen Gábor halála utáni meglehetősen bizonytalan politikai helyzetben. Úgy tűnik, hogy noha Zülfikár aga szokatlanul hosszan, június végétől október közepéig tartózkodott a fejedelemségben, nem kívánta a döntőbíró szerepét eljátszani az ott dúló hatalmi válságban. Óvatosan lavírozott a különböző erdélyi hatalmi csoportosulások között, Bethlen István kérésének megfelelően például a Portára való visszain-

²³ Alexander Greiffenklau jegyzete Vasile Lupu a nagyvezírnek írott levele másolatához (1645 végén): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 118. Fasc. 60. Konv. A. 1645 I–VI. fol. 27/1r.; Réthy István levelei I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. október 7. és 18.): RGYP 628–629., 726. A nagyvezír ráadásul azt is a lelkére kötötte a diplomatának, hogy ha levél jön Erdélyből, azt rögtön hozzá vigye (tehát ne Zülfikárhoz).

²⁴ Várady István és Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1655. július 22.): EÉKH I. 558.

²⁵ Matuz, Josef: *Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymans des Prächtigen*. Südost-Forschungen, vol. 34. (1975) 26–60.; Zülfikár aga levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1629. július 18.): MNL OL Családi levéltárak P 1955 Bethlen család levéltára: Családtagok iratai 3. cs. 17. t.; Alexandru Iliáš havasalföldi vajda levele Bethlen Gábornak (Bukarest, 1629. augusztus 9.) TMÁO II. 126.

²⁶ Az 1613-as és 1621-es erdélyi tartózkodásról: Cziráki: *Autonóm közösség*, 191., 205. Az 1631-es útról: Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Brașov (a továbbiakban: ANR DJB) Primăria orașului Brașov Socotele alodiale (Stadthannrechnungen, a továbbiakban: POB SA) V/17. fol. 18ov. A lengyelországi hadjáratban való tartózkodásáról: Hüsejnj aga levele Bethlen Istvánnak (Tatros, 1621 [közepe]): Szilády Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Török-magyarokori állam-okmánytár I. Pest, 1868.* (a továbbiakban: TMÁO I.) 319.

dulása előtt nem találkozott újra a nem sokkal korábban lemondott Brandenburgi Katalinnal; a fejedelemnek már Bukarestből írott hosszú levelében pedig meg sem említette az országban ekkorra már haddal tartózkodó Rákóczi Györgyöt.²⁷ Arra is van adatunk, hogy a régióval kapcsolatos protokolláris jellegű levelezést a nagyvezír időnként egyszerűen rábízta Zülfikár agára: az 1640-es években a Fényes Portáról Moszkvába küldött levelek több mint felét ő írta a saját nevében, de az Ibrahim szultán trónralépését tudtul adó levelet is az ő emberei vitték Erdélybe.²⁸

A budai beglerbégekkel fennálló konfliktusairól szóló adatok talán a legjellemzőbbek azzal kapcsolatban, milyen befolyásra tett szert Zülfikár aga mint főtölmács és a Birodalom északnyugati határvidékeinek szakértője. Tholdalagi Mihály 1628-ban megírta fejedelmének a Portáról, hogy Mürteza pasa és a főtölmács összeütközésében korántsem egyértelmű, hogy az Oszmán Birodalom egyik legfontosabb tartományát irányító beglerbég kerül ki győztesen: „mivel olyak is vagynak itt, kik aspirálnak az budai pasaságra [...], Zülfikár talám hamarébb árt oda, hogysen mint onnan neki”. Ha belegondolunk, milyen frakcióharcok vették körül a meglehetősen gyorsan cserélődő budai beglerbégek kinevezését, tulajdonképpen nem is lehet csodálkozni Tholdalagi kommentárján. Ha Zülfikár próbálkozott is az intrikával, ebben az esetben nem járt sikerrel: Mürteza pasa még évekig hivatalban maradt. Tizenhét évvel később azonban Réthy István már egyértelműen a főtölmács háttér munkájának tulajdonította azt, hogy Deli Hüszejn pasát Nakkas Musztafa pasa váltotta a budai tartománykormányzásban.²⁹

A politikai befolyás mint a megélhetés alapja

A főtölmács fentiekben vázolt, változó mélységű, ám mindig megújulásra képes informális befolyása természetesen több, az Oszmán Birodalom északnyugati határvidékén érdekelt hatalmat is arra sarkallt, hogy különböző eszközökkel igyekezzenek azt saját érdekeik szolgálatába állítani. Az egyetlen olyan államalakulat, amelyről biztosan tudjuk, hogy állandó fizetést adott Zülfikár agának, az Erdélyi Fejedelemség volt. Ennek összege kétszáz tallér volt, és némi természetbeni juttatás, konkrétan ruházatra való anyag is járt mellé.³⁰ Ez nem

²⁷ Zülfikár aga levele Bethlen Istvánnak (Bukarest, 1630. november 1.): MNL OL P 1955 3. cs. 17. t. Bethlen István utólag tagadta, hogy ellenezte volna a találkozót; lásd választ (Kolozsvar melletti tábor, 1630. november 20.): MNL OL E 190 Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász 42. d. 5. t. 463. sz. Az országba érkezésének és onnan való távozásának időpontjáról a brassói számadáskönyvek tudósítanak: ANR DJB POB SA V/19. fol. 758., illetve 791.

²⁸ Мейер-Фаизов: *Письма*, 56.; Serédy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1640. február 6.): RGYKÖ 607.

²⁹ Tholdalagi Mihály levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1628. november 27.): ETA I. 254.; Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1645. augusztus 19.): RGYP 866. A budai beglerbégi pozíció betöltésével kapcsolatos frakcióharcokról néhány nagyon jellemző példát ismertet Sudár Balázs: *Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem*. Századok, 145. évf. (2011) 975–996. 1633-ban I. Rákóczi György is javasolta, hogy ha Zülfikárnak tényleg konfliktusa van a temesvári pasával, egyútt kellene működniük annak leváltása érdekében; lásd Körössy Istvánnak írott levelét (Gyulafehérvár, 1633. augusztus 30.): RGYP 88.

³⁰ Mehmed agának az 1. jegyzetben idézett levele egy nyest prémű mentét, tíz rőf selymet és egy vég atlaszt sorol fel a pénzbeli juttatás mellett. Hasonló összeget említ Zülfikár aga levele I. Apafi Mihálynak (Konstantinápoly, 1662. [január 24.]): ANR DJS Colectia Benigni nr. 3. fol. 13r. Kifizetéséről több évből is van adatunk: Barabás Samu: *Brandenburgi Katalin országos kiadásainak jegyzéke 1630. júliusból*. Történelmi Tár, [4. évf.] (1881) 367.; jegyzék a Szalánczy István által a Portára vitt pénzről (1637. november 2.): RGYP 442.

volt különösebben magas összeg, a konstantinápolyi angol követség főtollmácsa ennek háromszorosát kereste, de még a második tolmács keresete is felülmúlta azt ötven tallérral. Az erdélyi követség anyagi lehetőségeibe azonban ennél nagyobb állandó fizetés aligha fért volna bele, saját tolmácsait, a török deákokat is hozzávetőlegesen ugyanekkora apánázzsal látták el.³¹ Ráadásul míg az angol tolmácsoknak, illetve a török deákoknak – legalábbis elméletileg – ez az összeg jelentette a rendelkezésükre álló teljes bevételt, Zülfikár aga valószínűleg a Portától is kapott ellátmányt, és emellett, mint a későbbiekben látni fogjuk, számos más forrásra is számíthatott. A főtollmács abban is bízhatott, hogy az Erdélyből érkező követségek időnként kisebb-nagyobb pénzbeli vagy tárgyi ajándékkal is meglepik. Az ajándék összege akár a fizetését is elérhette, ami 1633-ban I. Rákóczi György fejedelmet arra sarkallta, hogy hangot adjon Zülfikár aga elkényeztetésével szembeni fenntartásainak.³² Mindenesetre amikor fontos ügyekben kellett közbenjárnia, a főtollmács éves fizetése sokszorosára kapott ígéretet az erdélyi fejedelemtől – bár az utóbbi összegek végül nem mindig jutottak el a kezéhez. Így például, amikor 1639-ben I. Rákóczi György elkezdte előkészíteni belépését a harmincéves háborúba, engedélyezte követeinek, hogy 3000 tallért ígérjenek az agának, ebből azonban három és fél éven belül csak 1000 jutott el a főtollmácshoz.³³

Természetes, hogy a befolyásos, a régió iránt érdeklődő politikai szereplőként ismert Zülfikár belebonyolódott azokba a pozícióharcokba is, amelyek a Fényes Portán szinte folyamatosan zajlottak Moldva és Havasalföld trónjáért. Az erdélyi levelezésben többször olvashatjuk, hogy a két vajdaság különböző trónkövetelői kisebb-nagyobb ajándékokkal környékezték meg az agát, és a trónra lépett vajdák is fontosnak tartották, hogy megtartsák a főtollmács bizalmát, így némelyikük fizetést is biztosított számára.³⁴ A fejedelemség külpoli-

³¹ Wood, Alfred Cecil: *A History of the Levant Company*. London, 1935. 226–227.; Kármán Gábor: *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században: Harsányi Nagy Jakab élete*. Budapest, 2013. 96–97.

³² I. Rákóczi György levele Mikó Ferencnek (Gyulafehérvár, 1633. december 30.): RGyP 94. A fizetésen felül az aga jóindulatának megnyerése érdekében kiutalt összegek sora ezzel természetesen nem apadt el, lásd például a Tholdalagi Mihály által bevitt ajándékok listájában a Zülfikárnak szánt 100 tallért (Fogarás, 1639. július 23.): RGyP 475. A tárgyi ajándékok közül a legnagyobb szabású egy kocsi volt. Az aga már 1619-ben tett utalást arra, hogy a fejedelemtől kaphatna „egy-két lóval ernyős kocsicskát”, végül 1621-es követsége alkalmával, úgy tűnik, tényleg ajándékoztak neki egyet. Borsos Tamás levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1619. szeptember 28.): Borsos: *Vásárhelytől*, 326.; a kincstári számvevők levele a brassói tanácsnak (Gyulafehérvár, 1622. július 8.) ANR DJB Colecția Schnell III. 210.

³³ I. Rákóczi György levele Tholdalagi Mihálynak és Körössy Istvánnak ([h. n., 1639. augusztus 17.): RGyKÖ 590–591.; Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. február 4.): RGyKÖ 715.

³⁴ Alexandru Coconulról lásd: Borsos Tamás levele Bethlen Istvánnak (Konstantinápoly, 1625. november 15.): Veress, Andrei (publ.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești IX. Acte și scrisori (1614–1636)*. București, 1937. 278.; „Raduly vajda fia Nikolaról”: Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1635. február 7.): RGyP 126.; Ioan Moviláról: Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1637. december 23.): RGyP 452.; Bogdan Moviláról: Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. július 12.). A regnáló vajdával való levelezésről lásd például: Matei Basarab levelei Zülfikár agának (Târgoviște, 1640. november 4., illetve 1645. március 10.): Veress, Andrei (publ.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești X. Acte și scrisori (1637–1660)*. București, 1938. 78., 184–185.; Gyárfás Ferenc levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1648. november 11.): EÉKH I. 19. Zülfikár Havasalföldről kapott *praebendájáról* (az összeg említése nélkül) lásd Harsányi Nagy Jakab levelét II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1656. szeptember 12.): MHHD XXIII. 465.

tikáját leginkább érintő – és ezért legnagyobb érdeklődéssel követett – akciójára az 1650-es évek második felében került sor. Az erdélyi diplomata elhűlve hallgatták Zülfikár aga panaszait azzal kapcsolatban, mennyi bevételtől esett el, amikor II. Rákóczi György aktív támogatásával Gheorghe Ștefan 1653-ban letaszította Moldva trónjáról Vasile Lupu. A következő években számos jelentés szólt arról, hogy a letett vajda visszatérését szervező konstantinápolyi görög csoport egyik legfontosabb tanácsadója nem más, mint Zülfikár. Sőt, egy idő után a követek tudni vélték azt is, hogy a körnek a szintén az erdélyi fejedelem szövetségésének számító havasalföldi vajda trónjára is van saját jelöltje Leon Tomșa ex-vajda személyében.³⁵

Hasonló érdekütközésekre szintén bőven van példa egy másik szféra kapcsán: a főtölmács számos alkalommal vállalta magára az Oszmán Birodalom északnyugati határainak tartományai kormányzóinak „kapitihaságát” is.³⁶ A határmenti pasák panaszai sokszor épp az erdélyi fejedelem ellen szóltak. Az esetek egy részében az aga kapcsolathálója segített a problémák rendezésében: 1643-ban például ki tudta használni, hogy személyesen ismerte az I. Rákóczi Györggyel konfliktusba keveredő egri beglerbég, Mehmed pasa apját.³⁷ 1655-ben azonban II. Rákóczi György már arra intette diplomatáit, hogy az oszmán végváriak beütéseire panaszkodó leveleit ne adják Zülfikárnak, inkább a Portán tartózkodó török deák fordítsa le azokat, mert az aga elkötelezettsége miatt nem számíthatnak rá, hogy híven tolmácsolja majd a fejedelem szavait.³⁸

Úgy tűnik, a Fényes Portán rezideáló többi keresztény követtel – a császáriak kivételével – Zülfikár aga viszonylag ritkán került közvetlen kapcsolatba, nagyrészt csak akkor, ha ők szoros együttműködést építettek ki Erdély fejedelmével. A legfontosabb ilyen alkalom 1625-ben következett be, amikor annak érdekében, hogy szultáni jóváhagyást szerezzenek Bethlen Gábor szövetségi terveihez, Zülfikár felváltva egyeztetett Thomas Roe angol, Cornelis Haga holland és Zorzi Giustinian velencei követtel (és szolgálataiért cserébe különbö-

³⁵ Thorday Ferenc levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1654. május 19.): EÉKH I. 348.; Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1655. május 23.): EÉKH I. 546.; Balogh Máté és Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1656. január 22.): MHHD XXIII. 298. A helyzet már csak azért is ironikus, mert húsz évvel korábban Zülfikár aga még nagy erővel dolgozott Vasile Lupu letétele érdekében; lásd Réthy István levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1638. szeptember 10.): RGyP 393. Leon Tomșa korábban is igyekezett Zülfikár aga támogatásával visszanyerni a trónját; lásd Rác István levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. június 11.): TMÁO III. 121. A moldvai konfliktusról lásd: Zahariuc, Petronel: *Gheorghe Ștefan moldvai vajda és II. Rákóczi György kapcsolata*. In: Kármán Gábor – Szabó András Péter (szerk.): Szerencsének elegyes forgása: II. Rákóczi György és kora. Budapest, 2009. 62–78.; Kármán Gábor: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Budapest, 2011. 237–254.

³⁶ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. október 8.): RGyKÖ 53. Az erdélyi, illetve a Habsburg-rezidens diplomatákra is használt török *kapı kehaya* kifejezés ebben az esetben nem klasszikus követet, pusztán érdekképviselőt jelent.

³⁷ Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. április 13.): RGyP 616.; Serédy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1645. január 18.): RGyP 744. Az azonosításhoz Sudár Balázsnak tartozom köszönettel. A később Piri Mehmed pasa néven ismert török tisztségviselő rövid életrajzát lásd: Sudár Balázs: *A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forgatógépében (1657–1665)*. Hadtörténelmi Közlemények, 124. évf. (2011) 3. sz. 895–896.

³⁸ II. Rákóczi György levele Várady Istvánnak (Görgény, 1655. október 24.): [K. Papp Miklós]: *Rákóczi György fejedelem utasításai a portán lévő megbízottjához*. Történelmi Lapok, 1. évf. (1874) 253.

zó összegekre próbált tőlük szert tenni).³⁹ Haga, aki a későbbiekben is figyelemmel követte az erdélyi fejleményeket, időnként még az 1630-as években is kapcsolatba került a főtölmáccsal mint potenciális szövetségesével a Habsburg-ellenes háborúban.⁴⁰ Hasonlóképp az erdélyi fejedelemmel tervezett szövetségekötés miatt ismerkedett meg Jean De la Haye francia követ az 1640-es évek első felében Zülfikár ágával.⁴¹ Mindegyik esetre érvényes azonban, hogy mihelyst a nyugat-európai (illetve velencei) követek közvetlen érdeklődése megszűnt azon régió iránt, amelynek szakértőjeként Zülfikár ágát számon tartották, a kapcsolat is megszakadt köztük.

Egészen más alapokon működött Zülfikár aga kapcsolata az egymást váltó császári rezidensekkel. A magyarországi határ miatt a Habsburg uralkodók elsődleges fontossággal bírtak az Oszmán Birodalom északnyugati irányú politikájában, így Zülfikár agának folyamatosan kellett foglalkoznia az őket közelről érintő ügyekkel. A főtölmács és a diplomaták közötti viszonyban igen érdekes dinamikát figyelhetünk meg. 1617-ben az erdélyi portai levelezés legelső olyan darabjában, amelyben a tolmács szerepel, Bethlen Gábor arra utasítja követét, hogy jól válogassák meg, kivel fordítatják a beküldött iratokat, „ne vigye ki a piacra, mint Zülfikár,” aki nemrég adott el titkos dokumentumokat a császáriaknak. Hasonló esetek a későbbiekben is előfordulhattak, ugyanis Zülfikár aga 1629-ben hosszú litániákat szentelt annak, hogy bizonygassa, soha nem fogadott el semmiféle adományt a „német” oldaltól.⁴² Az 1630-as években aztán a főtölmács valóban kimondottan rossz viszonyban állt Johann Rudolf Schmid császári követtel, akinek jelentéseiben hosszas tirádák olvashatók az erdélyiek iránt elkötelezett, rosszindulatú intrikusként jellemzett Zülfikárról. Különösen kényelmetlen lehetett a Habsburg-diplomaták számára, hogy a főtölmács szervezte a frissen beérkezett követségek – legalábbis némelyikének – audienciáját.⁴³

Úgy tűnik, 1640-ben következett be markáns változás a rossz viszonyban: a főtölmács jelentkezett Schmidnél a Portán folyó erdélyi–francia Habsburg-ellenes tárgyalások híré-

³⁹ Lásd a mindhárom követet, illetve Balázsházi Lászlót magában foglaló levélváltást 1625 júliusa és szeptembere között: The National Archives (London-Kew) State Papers 97/11 fol. 45–108.; Zorzi Giustinian jelentései a velencei szenátusnak (Vigne di Pera, 1625. augusztus 9. és 27.): Óváry Lipót (szerk.): *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból*. Budapest, 1886. 582., 586–588. A londoni levéltárban található forrásokra Zarnóczy Áron hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁰ Cornelis Haga levele Weikhard Schulitznak (Konstantinápoly, 1630. május 30.): *Brandenburgi Katalin és a diplomácia: Hatodik közlemény*. Történelmi Tár, [21. évf.] (1898) 527., 530.; Bakó Péter levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1636. március 9.) RGYKÖ 292.

⁴¹ Jean De la Haye levele Henri Auguste de Loménie-hez, Brienne grófjához (Konstantinápoly, 1643. november 29.): Tocilescu, Grigore George – Odobescu, Alexandru (publ.): *Documente privitoare la Istoria Românilor. Urmare la colectiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Suplement I. Vol. 1. 1518–1780*. București, 1886. 239. Alexander Greiffenklau úgy tudta, hogy Zülfikár a francia követen kívül a hollandtól is sok pénzt kapott a magyarországi hadjárat engedélyeztetésének érdekében (Pera, 1644. január 8.). ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 117. Konv. 2. 1644 fol. 115.

⁴² Bethlen Gábor levele Gáspár Jánosnak (Mikesászsai tábor, 1617. augusztus 3.): Szabó Károly: *Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. Harmadik közlemény*. Történelmi Tár, [4. évf.] (1881) 296. Zülfikár aga levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1629. július 18.): MNL OL P 1955 3. cs. 17. t.

⁴³ Johann Rudolf Schmid levelei II. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1632. január 10.), illetve a Hofkriegsratnak (Konstantinápoly, 1633. július 31.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 112. Konv. 4. fol. 14r-v.; illetve Konv. 6. fol. 107r. Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1634. április 6.) RGYKÖ 186.

vel, és a továbbiakban is folyamatosan informálta a császári diplomatát a fejleményekről. A Habsburg-levelezésben Sebessi Boldizsár és Maurer Mihály 1644-es audienciájáról olvasható beszámoló részletessége vetekszik azzal, amit a követek saját jelentésükben küldtek fejedelmüknek.⁴⁴ Noha Zülfikár aga az erdélyieknek is folyamatosan szállította az információkat a császári követséggel kapcsolatban, a fejedelmi diplomaták érthető módon nehezményezték, hogy a „német ágens” és emberei olyan sűrűn látott vendégek a főtölmácsnál.⁴⁵ Az 1650-es évekre aztán hozzászórtak, hogy Zülfikár rendszeresen kommunikál a császári követekkel is, sőt audienciáikon is részt vesz – ahogy Boldvay Márton rezignáltan megfogalmazta: „Az aga, az mint én látom, az német ágens ríszírúl is mind egy módon forgódik, immár két felé mint szolgálhat igazán, maga tudja, ú neki talán mindenkor így volt szokása.”⁴⁶

A főtölmács, úgy tűnik, tényleg nagy lelkesedéssel látta el információval a Habsburg-követeket, és ebben valószínűleg fontos szerepet játszott a módszer, amelyet fizetésekor alkalmaztak. Noha az első hasznos információk beérkezésekor a portai politikát Bécsben koordináló Michel d’Asquier főtölmács felvetette, hogy lehetne állandó, évi 300–400 tallér összegű fizetést biztosítani Zülfikárnak, Schmid nem bízott az agában, így jobbnak látta, ha inkább teljesítménye alapján fizetik. Ez a későbbiekben is így maradt: az 1650-es években Simon Reniger leveleiben is előkerül időnként, hogy nem fizetett a főtölmácsnak, mert régóta nem jött tőle érdemi információ.⁴⁷ Ez az eljárás természetesen nagy motivációt jelentett Zülfikár agának, aki ebben az évtizedben rászokott arra, hogy nemcsak az erdélyi követségen meg tudott információkat, illetve időnként a beérkező fejedelmi levelek másolatait vigye a császári követségre, hanem hozzájuk forduljon segítségért a lengyel, kozák és orosz levelezéssel is.⁴⁸ A császári követekkel fenntartott viszony alakulását jól jellemzi, hogy Zülfikár aga az 1640-es évek végén már személyes szívességeket is tett a követeknek (köz-

⁴⁴ Johann Rudolf Schmid levelei III. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1640. április 12. és július 9.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 115. Konv. 1. fol. 32r.; illetve fol. 69r. Alexander Greiffenklau jelentése III. Ferdinándnak (Pera, 1644. május 13.): uo. Kt. 117. Konv. 2. fol. 296–297. Sebessi Boldizsár és Maurer Mihály levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1644. április 29.): RGyP 678–681.

⁴⁵ Rácz István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. augusztus 15.): RGyKÖ 688. Serédy István levelei I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1645. március 2., illetve június 2.): RGyKÖ 833., 844.

⁴⁶ Boldvay Márton levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1652. június 26.): EÉKH I. 240. Arra már korábban is volt példa, hogy a nagyvezírnek a császári követ számára adott magánaudienciáján Zülfikár aga tolmácsoljon, jellemző módon a magyar Izdenczy Andrással tartott megbeszélésen; lásd jelentését ([1641. augusztus–szeptember]): Majláth Béla (szerk.): *A szőnyi béke okmánytára*. Budapest, 1885. 185.

⁴⁷ Michel d’Asquier emlékirata a császárnak (Bécs, 1640. [hónap és nap nélkül]), illetve Johann Rudolf Schmid levele Michel d’Asquier-nek (Konstantinápoly, 1640. július 9.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 115. Konv. 1. fol. 28., illetve 73r., Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1653. június 16.): uo. Kt. 126. Fasc. 62/b. Konv. D. 1653 Jänner–Juni fol. 168v.

⁴⁸ Simon Reniger jelentései III. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1651. április 22., 1654. április 28., illetve május 2.): Hiller István: *Javaslat a Habsburg török-diplomácia reformjára, 1637*. In: Draskóczy István (szerk.): *Scripta manent: Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére*. Budapest, 1994. 179., illetve ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 123. Fasc. 62/a. Konv. A. 1651 Jänner–April fol. 216r; Kt. 126. Fasc. 63/a. Konv. A. 1654 Jänner–April fol. 121r.; illetve Konv. B. 1654 Mai–Sept. fol. 2v–3r.

benjárt például, hogy Alexander Greiffenklau megkapja az engedélyt a Portáról való távozásra), és kért is tőlük hasonlókat.⁴⁹

Zülfikárnak a Habsburg-követséggel fenntartott viszonya arra hívja fel a figyelmet, milyen fontos szerepet játszott az aga megélhetési stratégiái között az információkkal való kereskedelem. Nem a császári követek voltak azonban az egyedüliek, akiket a főtolmács ellátott a feladatából következőleg nála felhalmozódó információkkal. 1656–1657 folyamán több olyan feljegyzés is fennmaradt a Poszolszkij Prikaz, a moszkvai külügyi adminisztráció iratai között, amelyben konstantinápolyi görögök arról számolnak be, hogy Zülfikár agától a cárra leselkedő veszélyekről hallottak. Az ebben az irányban folytatott kommunikáció során a főtolmács nem kímélte egyetlen másik kapcsolatát sem: mind a német-római császár, mind az erdélyi fejedelem Portára küldött leveleit szívesen mutogatta ortodox partnereinek, ha azok érdekelhették őket.⁵⁰ Könnyen lehet, hogy mindez összefüggésben állt a korábban említett, Vasile Lupu és támogatói melletti elköteleződésével. Az, hogy Zülfikár afféle információs ügynökként (az elmúlt évek historiográfiájában sokat emlegetett *information broker*ként) működött, a portai körökben korántsem maradhatott titok: 1654-ben Júsuf pasa, a szultáni tanács (díván) tagja azt mondta az öt meglátogató erdélyi diplomátának, hogy nem is hajlandó fogadni, ha Zülfikárral, „avval a hírharanggal” keresi fel.⁵¹ Nem csoda, ha a főtolmács időnként meglehetősen rendhagyó megoldásokat alkalmazott annak érdekében, nehogy lemaradjon néhány fontosabb információról vagy egy-egy esemény olyan részleteiről, amelyek révén az azzal kapcsolatos beszámolója később annál ér-

⁴⁹ Alexander Greiffenklau levele III. Ferdinándnak (Pera, 1648. március 28.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Fasc. 60. Konv. D. fol. 49. A levél szerint Zülfikár már korábban is tett hasonlókat: az 1620-as években Sebastian Lustier követnek is ő intézte el a távozásra adott engedélyt. Greiffenklau végül nem tudta felhasználni az engedélyt, mivel Konstantinápolyban balesetet szenvedett és meghalt; lásd: Cziráki Zsuzsanna: *Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649)*. Századok, 149. évf. (2015) 846.; Kovács Ágnes: *Habsburg–oszmán diplomácia a harmincéves háború utolsó éveiben: Alexander Greiffenklau von Vollrats rezidensi tevékenysége*. In: Bóda Dalma – Vida Bence (szerk.): *Paletta. II. koraújkor-történeti tudományos diákkonferencia: Tanulmánykötet*. Budapest, 2015. 100. Simon Renigertől az aga azt kérte, szerezzen neki egy térképet, amely Szülejmán szultán bécsi hadjáratának állomásait ábrázolja – amit a követ megígért, de nem szándékozott beváltani, mivel „az nem lenne ragion di stato”. Lásd a Johann Rudolf Schmidnek írt leveléből készült kivonatot (Konstantinápoly, 1649. augusztus 18.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 252r. A forrásra Cziráki Zsuzsanna hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton köszönöm.

⁵⁰ 1657-ben Dimitriosz Kosztanarezs (az orosz forrásokban Osztafjev) III. Ferdinánd levelét látta Zülfikár kezében: Ченцова, Вера Георгиева: *Восточная церковь и Россия после Переяславской рады 1654–1658: Документы*. Moszkva, 2004. 103. A megelőző év május-júniusa során Ivan Jurijev (akinek görög nevét nem ismerjük) számolt be arról, hogy a főtolmács megmutatta neki I. Rákóczi György két levelét; és Parthéniosz archimandrita is hasonlókról tudósított levelében: *Rosszijszkij Goszudarsztvennűj Arhiv Drevnyih Aktov* f. 52. inv. 1. 1656. no. 24. fol. 5., no. 25. fol. 29–30. Köszönöm Vera Csencovának, hogy ezeket a forrásokat fordításukkal együtt elküldte nekem.

⁵¹ Harsányi Nagy Jakab levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1654. augusztus 14.): MHHD XXIII. 157. Júsuf pasa azonosítására lásd: Kármán Gábor: *Mihnea támogatói: egy havasalföldi trónkövetelő kapcsolathálója Konstantinápolyban, 1654–1657*. Korall, 13. évf. (2012) 50. sz. 23. Az *information broker*re (kora újkori európai közegben) lásd: Kebluser, Maria – Noldus, Badeloch (eds.): *Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe*. Leiden, 2011.; Teszelszky, Kees: *Magyarország és Erdély képe Németalföldön a Bocskai-felkelés és Bethlen Gábor hadjáratai idején 1604–1626*. In: Kármán Gábor – Teszelszky, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Budapest, 2013. 204–226.

tékesebbé válhat. Ennek talán legplasztikusabb illusztrációjával az 1657-ben a Portára érkező svéd követ fogadása szolgál: Gotthard Welling latin nyelvű beszédét a szultán előtt az erdélyi követség saját tolmácsa, Harsányi Nagy Jakab fordította magyarra, onnan pedig Zülfikár aga törökre. Az ekkoriban már évek óta fontos diplomáciai iratokat fordító és tárgyalásokon tolmácsoló Harsányi maga is meg tudta volna oldani a törökre fordítást, ám abban az esetben Zülfikár jelenléte nem lett volna indokolt, s a főtölmács hasznos és jól értékesíthető információról maradt volna le.⁵²

Harsányi Nagy Jakabbal az agának amúgy is számos konfliktusa volt. Az 1650-es években az erdélyi portai követségen szolgáló, roppant aktív török deák ugyanis nemcsak információgyűjtési lehetőségeit szűkítette azzal, hogy maga is le tudta fordítani a fejedelemségből érkező iratokat, de a főtölmácstól független kapcsolatháló kiépítésére tett kísérlete révén veszélyeztette Zülfikár politikai befolyására épülő pozícióját is.⁵³ Arra is ismerünk példát, hogy korábban az erdélyi diplomácia tudatosan próbálta ezzel a módszerrel kizárni az agát a tárgyalásokból: 1642-ben a fejedelem utasította követét, hogy ne Zülfikárral, hanem magával a nagyvezírral tárgyaljanak Majtényi András török deákon keresztül.⁵⁴ Éppen ezért meglepő az az információ, hogy 1629-ben Zülfikár maga tanította török nyelvre a tolmácsnak készülő Damokos Mihályt.⁵⁵ Valószínű, hogy az aga – akinek ekkoriban, mint emlékezhetünk, a császáriakkal fenntartott kapcsolatai miatt mentegetőznie kellett – jó pontot akart szerezni az őt alighanem személyesen ismerő Bethlen Gábor előtt. A későbbiekben a hasonló portai ismeretsegekkel nem rendelkező Rákóczi fejedelmek alatt erre már kevésbé lehetett szüksége. Ráadásul az 1620-as évek végén Zülfikár aga még nem rendelkezett azzal a tolmácsolási monopóliummal, amelyet az 1630-as végétől – vetélytársai, Júsuf aga, Hüszejn aga és Rizván csaus eltűnésével – élete végéig már csak az erdélyi török deákok veszélyeztettek.⁵⁶

⁵² Babinger, Franz (Hrsg.): *Conrad Jacob Hildebrandt's dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658)*. Leiden, 1937. 115–116. Valószínűleg hasonlóképpen szervezte volna meg 1643-ban a lengyel követ fogadását is, ha az nem alkalmazza a már nyolc éve Konstantinápolyban tanuló saját tolmácsát. Réthy István szerint Zülfikár aga nagyon bánta, hogy nem vehetett részt az audiencián, és így nem értesült a követség tartalmáról; lásd levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. november 22.): RGYKÖ 738.

⁵³ A részletekről lásd: Kármán: *Egy közép-európai odüsszeia*, 81–83.

⁵⁴ I. Rákóczi György levele Rácz Istvánnak (Déva, 1642. május 16.): RGYP 592.

⁵⁵ Donáth János levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1629. április 12.) TMÁO II. 101. Damokos a későbbiekben nem jelenthetett konkurenciát Zülfikárnak, mert 1633-ban Konstantinápolyban meghalt; lásd: Kármán: *Translation*, 262.

⁵⁶ Júsuf aga bukását egy 1635-ös botrány okozta, amikor elfogták Székely Mózes erdélyi trónkövetelővel folytatott levelezését; lásd Szalánczy István jelentését portai követségéről ([1635. augusztus 12. után]): RGYKÖ 269. A kolozsvári születésű Hüszejn agát Sebessi Boldizsár egy darabig megpróbálta kijátszani Zülfikár ellen, de nem járt sikerrel; egy 1636-os erdélyi követi útja után pedig a tolmács eltűnik a forrásokból; lásd Sebessi Boldizsár jelentéseit I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1635. november 10., 1636. február 13., illetve 17.): RGYKÖ 328., 341., 343.; Kemény, *Önéletírása*, 139. Rizván (az erdélyi forrásokban Rézmány) teljesítményével az erdélyi diplomaták már 1637-ben sem voltak elégedettek, 1640-ben hallunk róla utoljára: Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1637. július 15.): RGYKÖ 507.; Sebessi Boldizsár levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1640. augusztus 2.): RGYP 526. 1635-ben Sebessi Boldizsár már azt írta, hogy Zülfikár agát féltékennyé tenné és rosszindulatú politikai akciókra sarkallná, ha a török deáknak készülő Bakó Pétert magával vinné a dívánban folytatott tárgyalásaira; lásd levelét I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1635. július 29.): RGYKÖ 320.

Mindezeket a politikai tevékenységből származó bevételeket az aga alternatív forrásokkal egészítette ki. Ahogy korábban említettem, szpáhi múltjából maradt még egy birtoka a temesvári vilájetben, és noha 1633-ban van arról hír, hogy elvették tőle, de ilyen információt már 1628-ból is ismerünk; nem kizárt, hogy másodjára is sikerült visszaszereznie azt.⁵⁷ Ezenkívül volt egy faluja Bulgáriában, és Konstantinápoly környékén is rendelkezett három majorral. Az egyik erdélyi diplomata leveléből az is kiderül, hogy Zülfikár agának egy malma is volt – Erdélyből kért ugyanis hozzá malomkövet a fejedelemtől.⁵⁸ Kereskedelmi tevékenységéről is tudunk: 1630-as erdélyi követsége alkalmával kenesőt (higanyt) vásárolt és vitt ki az Oszmán Birodalomba.⁵⁹

Mindezek ellenére egyértelmű, hogy a Zülfikár aga megélhetését biztosító jövedelmek túlnyomó többsége a Fényes Portán elfoglalt pozíciójából származott; akár abból, hogy kiárúsította a számára rendelkezésre álló információkat (főleg a császári követségnek), akár abból, hogy megkérte a tanácsadói szerepéből, illetve az információs csatornák ellenőrzéséből fakadó politikai befolyása kihasználásának árát. A főtölmács ez utóbbi továbbörökítésére is kísérletet tett: egyik fia már 1629-ben feltűnik az erdélyi követség kiadásainak jegyzékében, és a későbbiekben is sűrűn olvashatunk arról, hogy a Konstantinápolyba érkező erdélyi diplomatákat Zülfikár fiai társaságában fogadta. Az 1650-es években a legidősebb, az „öregbik Cselebi” néven is emlegetett Mehmed aga többször is feltűnik a jelentésekben, sőt néhány adat arról tanúskodik, hogy fizetést is kapott.⁶⁰ Az erdélyi diplomáciai szolgálatba való beépítés mellett családjának jövőjét Zülfikár házassági stratégiákkal próbálta biztosítani: az 1650-es évek fordulóján többször is Bécsbe küldött szultáni követ, Elcsi Haszán aga a főtölmács veje volt.⁶¹ Ahogyan a bevezetésben már jeleztem, úgy tűnik, Zülfikárnak

⁵⁷ Tholdalagi Mihály levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1628. november 27.): ETA I. 253.; Kőrössi István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1633. augusztus 4.): RGYP 57.

⁵⁸ Tholdalagi Mihály követségi naplója (1630. június 12.): Ötvös Ágoston: *Brandenburgi Katalin fejedelemsége*. Magyar Akadémiai Értesítő: A Philosophiai, Törvény és Történettudományi Osztályok Közlönye, 2. évf. (1861) 233.; Zülfikár aga levelei I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1644. november 7., illetve 1647. július 1.): TMÁO III. 292., 401.; Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1634. április 6.): RGYKÖ 190.

⁵⁹ Zülfikár aga levele Bethlen Istvánnak (Bukarest, 1630. november 1.): MNL OL P 1955 3. cs. 17. t.; illetve a brassói számadáskönyv adata 1630. október 22-ről: ANR DJB POB SA V/19. p. 793.

⁶⁰ Apafi György kiadási naplójában Zülfikár fia összesen egy tallér költséggel szerepel, szolgálata igen kis jelentőségű lehetett: ANR DJC Socoteli principiare nr. 42. fol. 85v. Köszönöm Szabó András Péternek, hogy erre a forrásra felhívta a figyelmemet. Maurer Mihály jelentése I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. május 8.): TMÁO III. 102.; Thordai Ferenc levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1654. március 21.): MHHD XXIII. 136.; Harsányi Nagy Jakab levelei II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1655. december 22., illetve 1656. február 3.): EÉKH I. 568., illetve MHHD XXIII. 307. Különösen érdekes adat, hogy 1654-ben Mehmed aga a lengyel követnek adott portai választ saját bevallása szerint az apjától lopta el, hogy az erdélyi követségre vihesse; cserébe újra és újra kérte, hogy állandó szolgálatba vegyék, rendes évi fizetésért, de erre tudomásunk szerint nem került sor. Lásd Thordai Ferenc levelét II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1654. május 28.): EÉKH I. 350–351. 1646-ban Szalánczy István azt írta, hogy Zülfikár agának négy házassulandó vagy annál fiatalabb fia és egy lánya van, de nem kizárt, hogy ezeken kívül még idősebb gyermekei is voltak az ekkortájt már hatvanas éveit második felében járó főtölmácsnak; lásd az I. Rákóczi Györgynek írt jelentést (Konstantinápoly, 1646. december 5.): RGYP 809.

⁶¹ Ébeni István levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1650. április 14.): EÉKH I. 152.; kivonat Simon Reniger Johann Rudolf Schmidnek írott leveléből (Konstantinápoly, 1649. augusztus 18.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 121. Konv. 1. fol. 252r. Elcsi Haszán karrierjének további részleteiről lásd: B. Szabó János – Sudár Balázs: *„Independens fejedelem az Portán kívül:” II. Rákóczi*

nem sikerült tolmácsdinasztiát alapítania. Fia, Mehmed aga legalábbis nem vált az Apafikori erdélyi portai levelezés állandó szereplőjévé, az Oszmán Birodalom északnyugati határvidékéért felelős főtölmácsi pozíciót pedig (keresztényként először) a görög Panajótisz Nikúsziosz szerezte meg.⁶²

Egy magyar renegát magyar kapcsolatai

Metin Kunt az 1970-es években rövid tanulmányban vetette fel azt az elméletet, amely szerint a 17. századi oszmán vezető rétegen belüli csoportok képződésében kiemelt szerep jutott a származásnak: a birodalom etnikai sokszínűségét híven leképező új elit körében kötött koalíciókban elsődleges jelentősége volt a közös etnikai háttérnek. Az elmúlt évtizedben a nemzetközi kutatásban is nagy népszerűsége szert tevő tézist B. Szabó János és Sudár Balázs alkalmazta a magyarországi példára, több közös írásukban is felhíva a figyelmet a magyar anyanyelvű renegátoknak az erdélyi portai kapcsolatokban betöltött fontos szerepére.⁶³ Zülfikár aga a többiekéhez képest egyedülálló részletességgel dokumentálható példája kivételes lehetőséget nyújt a tézis vizsgálatára, az együttműködés tartalmának és határainak pontosabb kijelölésére.

Annai már az eddigiek alapján is bizonyosan állítható, hogy a magyar renegát főtölmács az erdélyi portai politika egyik legfontosabb szereplője volt az 1620-as és az 1650-es évek közötti időszakban. Noha, mint korábban említettem, az aga elsősorban a Fényes Porta alkalmazásában állt, egyes periódusokban az együttműködés olyan szorosnak tűnt, hogy Johann Rudolf Schmid császári követ indokoltan látta egyszerűen „az erdélyi Zülfikárként” hivatkozni rá. Számos olyan jelentést ismerünk, amelyben a fejedelemség diplomatái elismerően nyilatkoznak az aga szolgálatairól, Szalánczy István például 1632-ben azt írta, hogy a főtölmács „oly ratiókkal, példákkal” támogatta meg érvelését, „az kiket én nem is hallottam”. Időnként nemcsak arra számíthattak, hogy a Zülfikár kezén átmenő levelek tartalmát megismerhetik, de amikor Paul Strassburg, a gyanakvással figyelt svéd diplomata az agát megkerülve a holland követ tolmácsával fordíttatta le beadványát, Zülfikár felajánlotta az

---

György oszmán kapcsolatai: Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. 2. rész. Századok, 147. évf. (2013) 941. 25. jegyzet.

⁶² Janos, Damien: *Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century*. Archivum Ottomanicum, vol. 23. (2005/6) 177–196. Korábbi karrierjéről lásd: Hering, Gunnar: *Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel*. Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik, Bd. 44. (1994) 143–178.

⁶³ Kunt, Metin: *Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment*. International Journal of Middle East Studies, vol. 5. (1974) 233–239.; B. Szabó – Sudár: „*Independens fejedelem*”, 1. rész, 1025–1027.; uők: *A hatalom csúcsain (Magyarországi származású renegátok az Oszmán Birodalom politikai elitjében)*. Korunk, 3. f. 25. évf. (2014) 11. sz. 24–30. A magyar renegátok jelentőségére először Fodor Pál hívta fel a figyelmet: *Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságtudatáról*. Történelmi Szemle, 37. évf. (1995) 4. sz. 367–383. Figelemreméltó kísérlet a tézis Moldva és Havasalföld vonatkozásában való alkalmazására: Wasiucionek, Michal: *Politics and Watermelons: Cross-Border Political Networks in the Polish–Moldavian–Ottoman Context in the Seventeenth Century*. PhD disszertáció, European University Institute (Firenze), 2016.

erdélyieknek, hogy kikéri azt a Portáról azzal az ürüggyel, hogy ellenőrizni szeretné, helyes-e a fordítás.⁶⁴

Még ennél is fontosabb talán, hogy Zülfikár agának az erdélyi politika különböző szemléiségeit sikerült bevonnia „politikai családjába”. 1630-ban a fejedelemnek írott levelében atyámfiaiként hivatkozik az akkoriban már komoly portai tapasztalattal rendelkező Tholdalagi Mihályra, akivel később is feltűnően jó kapcsolatban állt. Ez arról tanúskodik, hogy a főtolmács – az oszmán elit számos más példából ismert stratégiáját követve – úgy formalizálta együttműködését az erdélyi főúrral, hogy fiktív rokoni kapcsolatot fogadott vele.⁶⁵ Éppen a „politikai családok” tradíciója miatt van nagy jelentősége annak, hogy ellenében elődeivel, akik „tekintes és vitélő, nekünk becsületes jóakarónknak” titulálták a főtolmácsot, 1656 szeptemberében II. Rákóczi György levelében apjának szólítja Zülfikárt (és fiaként írja alá).⁶⁶ A főtolmácsot talán a fejedelem trónra lépése körüli válságos időszakban érthette a szokatlan mértékű megtiszteltetés. Ennek aránytalan voltát az is tükrözi, hogy az 1650-es évek elején Zülfikárnak a fejedelemhez írott leveleiből mindössze egyetlen halvány utalást ismerünk arra, hogy ilyen viszonyban lennének, a titulációban az aga kerülte a fiktív rokoni kapcsolat emlegetését.⁶⁷ Mindenesetre 1662-ben utolsó ismert levelében a főtolmács I. Apafi Mihályt is meg akarta győzni arról, hogy 1630-as erdélyi útja alkalmával a fejedelem, még gyerekként, szintén atyafiságot fogadott vele.⁶⁸

Az erdélyiekkel fenntartott kapcsolatot azonban korántsem kizárólag ilyen pozitívumok jellemezték. Mivel az aga bevételi forrásai meglehetősen sokrétűek voltak, elkerülhetetlen volt, hogy az általa kiszolgált hatalmi tényezők időnként érdekellentétbe kerüljenek. A Habsburg-követséggel fenntartott kapcsolatának javulása egyben azt is jelentette, hogy az erdélyiek kevesebb és kisebb jelentőségű, illetve kevésbé megbízható információt kaptak tőle.

⁶⁴ Johann Rudolf Schmid jelentése a Hofkriegsratnak (Konstantinápoly, 1633. július 31.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 112. Konv. 6. fol. 107r.; Szalánczy István levelei I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. október 8., illetve 1633. február 23.): RGYKÖ 53., 85.

⁶⁵ Zülfikár aga levele Bethlen Istvánnak (Bukarest, 1630. november 1.): MNL OL P 1955 3. cs. 17. t. A politikai családokról és azok alkalmazásáról az Erdélyi Fejedelemség portai politikájában lásd: B. Szabó – Sudár: „*Independens fejedelem*”, 1. rész, 1027–1031.

⁶⁶ II. Rákóczi György levele Zülfikár agának (Gyulafehérvár, 1656. szeptember 19.): MHHD XXIII. 468.; Bethlen István levele Zülfikár agának (Kolozsvár, 1630. október 26.): MNL OL E 200 3. cs. 9. t. Bethlen de Iktár fol. 80r.; I. Rákóczi György levele Zülfikár agának (Kolozsvár, 1639. november 26.): TMÁO III. 45–46. Ez utóbbi a „becsületes” jelzőt elhagyja.

⁶⁷ Zülfikár aga levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1652. szeptember 11.) MHHD XXIII. 116–117. Vö. a 1650. június 10., 26. és szeptember 7. dátumú levelekkel: EÉKH I. 153–156., illetve az 1650 májusából származóval: Szilágyi Sándor: *Levelek és okiratok II. Rákóczy György fejedelem diplomáciai összeköttetéseinek történetéhez*. Történelmi Tár, [12. évf.] (1889) 346–347.

⁶⁸ Mondandóját annak ellenére is érdemes hosszabban idézni, hogy az idős agát ekkorra már időnként cserben hagyta fogalmazási készsége: „...mikoron [1629-ben] az Nagyságod atyja [Apafi György] ide az Portára az jó emlékezetű Bethlen Gábortól az ország adójával bójöve, mely nap az Hatalmas Császárral szembelevénk, hogy bémennénk, az Császár öfölsége az Nagyságod atyját atól megtekinté és az fővezért melléhívá; azt mondá öfelsége az vezérnek, hogy ez volna az követ, ez megérdemlené az fejedelemséget is. És úgy adá az Isten, hogy őhatalmasságátul mely nap elbúcsúza, szembe lőnk az erdélyi ház[tól] ellenben való kertbe, onnan kijöttünkbe az fejedelem halála hírével posta érkezett: akkori tekinteti Császárunknak ím kitelék, az országi fejedelemséget az mindenható Isten eleitül fogva az mint maga rendelte, megvagyon. Áldja meg az Úristen. Annak utána magam is az Toldalaghy Mihállyal odamenék, Nagyságod, Fejérvárra az jó emlékezetű atyjával, odajövén mind az négy fiával, oda szállásomra minden nap szép vajas kalácsokkal hozzám jöve, Nagyságodnak az több atyjafiával hites fiává fogadtata.” Zülfikár aga levele I. Apafi Mihálynak ([beérkezett 1662. szeptember 25.]): ANR DJS Colecția Benigni nr. 3. fol. 62r.

Több erdélyi fejedelem is szükségesnek tartotta felhívni diplomatái figyelmét, hogy ne bízzanak meg Zülfikárban, a tőle jövő híreket próbálják meg ellenőrizni. Ebben I. Rákóczi György ment legmesszebb, aki az 1644. évi magyarországi hadjárat alatt rá volt szorulva arra, hogy a Porta részéről biztonságban tudhassa magát, így igencsak nehezményezte, hogy követe „az dívánban sem jár, sőt, mint egy inasa, úgy jár Zülfikárhoz” – hiszen „Zülfikár mindenkor lator volt, az is leszen”.⁶⁹ Jellemző, hogy 1651-ből arra is van példa, hogy az erdélyi kapitliha ajándékokkal a bizalmába férkőzött egy bizonyos Ali csausnak, akit Zülfikár „gyermekségétől fogva tartott, [...] igen kedves embere, úgy tartja majd mint egy fiát”, hogy az ő révén szerezhesen információkat az aga kétes üzelmeiről.⁷⁰

Zülfikár aga erdélyi kapcsolatainak esete nyilvánvalóan nem azonos azokéval a renegátokéval, akikről újabban szívesen számol be a szakirodalom, és akik az iszlámra való áttérésük után fenntartottak egyes kapcsolatokat eredeti közegükkel.⁷¹ Akármelyik verzió is helyes az aga származási helyével kapcsolatban, az biztos, hogy nem Erdélyben, hanem a Dunántúlon született, és kapcsolata a fejedelemség politikájának egyes szereplőivel már a Portán, a diplomáciai tevékenység során épült ki. Nyelvtudásából eredően magától értetődő, hogy Zülfikár elsődleges partnerei a szintén magyar anyanyelvű erdélyiek lettek, ennek alapja azonban illetékességi körük egybeesése, nem pedig valamiféle érzelmi alapú lojalitás volt. Mivel a főtölmács a Birodalom északnyugati határvidéke szakértőjének számított, érdekében állt, hogy minél több ismerethez jusson a fejedelem tevékenységével és céljaival kapcsolatban, és ezek beszerzéséhez hasznos volt segítenie az erdélyieket, ha lehetősége volt rá. Ám ha ez túl kockázatosnak minősült, vagy Zülfikár egy másik, értékesebbnek tartott kapcsolata ellene szólt, a főtölmács könnyedén túl lépett azon a tényen, hogy fizetést húz Erdély fejedelmétől.

Ráadásul az „erdélyiek”, akikhez a főtölmácsnak lojálisnak kellett volna lennie, nem is mindig ugyanazt a csoportot jelentette. Az 1630-as évek közepének hatalmi válságában két trónkövetelő is fellépett I. Rákóczi Györggyel szemben. Az aga mind Székely Mózes, mind Bethlen István esetében nemcsak gyanúba keveredett, de az erdélyi diplomácia olyan bizonyítékokat gyűjtött össze, amelyekből egyértelmű volt, hogy Zülfikár támogatást ígért a trónkövetelőknek. Különösen a második esetben bírt nagy súllyal a leleplezés: ezúttal ugyanis magának az agának egy levelét fogták el, amelyben arra bízta a budai pasát, hogy ne rettenjen vissza Erdély megtámadásától Bethlen István bevitele érdekében.⁷² Nem csoda, ha

⁶⁹ I. Rákóczi György levelei Maurer Mihálynak (Tokaj, 1644. október 7., illetve november 1.): Ötvös Ágoston (szerk.): *Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából*. Kolozsvár, 1848. 97., 115. A fejedelem neheztelését kiváltó kapitliha Hajdu György volt.

⁷⁰ Földváry Ferenc levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1651. április 24.): EÉKH I. 214. Ali csaus még 1656-ban is jelentette az erdélyi követeknek, hogy Zülfikár aga rémhíreket terjeszt a Portán a fejedelem várépítéséről; lásd Balogh Máté és Harsányi Nagy Jakab levelét II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1656. január 22.): MHHD XXIII. 299.

⁷¹ Fodor: *Török és oszmán*, 377–379.; Minkov, Anton: *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670–1730*. Leiden, 2004. 64–109.; Graf, Tobias P.: *Of Half-Lives and Double-Lives: „Renegades” in the Ottoman Empire and Their Pre-Conversion Ties, ca. 1580–1610*. In: Firges, Pascal W. – Graf, Tobias P. – Roth, Christian – Tulaşoğlu, Gülay (eds.): *Well-Connected Domains: Towards an Entangled Ottoman History*. Leiden, 2014. 131–149.

⁷² Zülfikár aga levele Naszuhpasazáde Hüszejn pasának ([beérkezett 1636. november 24.]): TMÁO II. 449. A császári követ is feljegyezte, hogy a trónkövetelő által a Portára beküldött ajándékok között Zülfikár aga is kapott 1000 aranyat, már nem először: ÖSTA HHStA Türkei 1. Kt. 144. konv. 1. fol. 101. Székely Mózes esetében a bizonyíték magának a trónkövetelőnek egy levele volt; lásd Réthy István levelét I. Rákóczi Györgynek (Drinápoly, 1634. július 9.): RGYKÖ 201. Székely Mózes rövid életrajzára lásd: Horn Ildikó: *Iffabb Székely Mózes (1603–1658?)*. In: Körmenyi Tamás – Tho-

az utóbbi esetben I. Rákóczi György nem elégedett meg Zülfikár aga szabadkozásával, hanem megpróbálta eltávolítani szolgálatából a főtolmácsot – sikertelenül. Nyitott kérdés marad, hogy ennek oka valóban az volt-e, amit Tholdalagi Mihály állított, hogy „egyáltalában nincsen abban mód, hogy állapítja annak is megváltozódjék”, vagy inkább Sebessi Boldizsár kapitihának volt igaza, aki az agával atyafisági viszonyt fenntartó diplomatatársa mulasztásainak tulajdonította a kudarcot.⁷³ Az aga mindenesetre mindkét trónkövetelő esetében ugyanazt a stratégiát követte: nem kötelezte el ugyan magát véglegesen, de biztosította, hogy ha megszerzik az Erdély feletti uralmat, korábbi szolgálatainak köszönhetően legyen hivatkozási alapja jó viszony kiépítéséhez. I. Rákóczi György kénytelen volt beletörödni, hogy a főtolmácsal a továbbiakban is fenn kell tartania a kapcsolatot, de nem csodálkozhatunk, ha az iránta érzett kétely megmaradt, és Zülfikárnak még 1648-ban is bizonygatnia kellett, hogy „ő soha szemével sem látta Székely Mózes”.⁷⁴

Az 1630-as évek hatalmi válságával kapcsolatban rajzolódik ki roppant plasztikusan a jelentésekből még egy figyelemreméltó jelenség Zülfikár aga és az erdélyiek viszonyát illetően: úgy tűnik, a főtolmács viselkedését nemcsak az befolyásolta, kit képviselt az adott diplomata, de annak személye sem volt mindegy az együttműködés szempontjából. Tholdalagi Mihályról maga a fejedelem is tudta, hogy „nagy barátja” Zülfikárnak, így a titokban elvégzendő feladatok egyeztetését leginkább rá bízta. Sebessi Boldizsár ellenben nemcsak az agával atyafisági viszonyban álló diplomatára panaszkodott sokat (nemcsak 1636-ban, de később is), hanem Réthy Istvánra is, akit pedig nem illethetett az aga méltánytalan támogatására vonatkozó vád, hiszen 1634-ben ő értesítette a fejedelmet a főtolmács és Székely Mózes között fennálló kapcsolatról. Sebessi 1640-ben mindazonáltal arra panaszkodott, hogy Réthy „elkenyeyztette” az agát, aki most akkor is elvárja a járandóságot, ha nem teljesíti feladatát.⁷⁵ Mivel pedig Réthy István 1630-as évek végéről származó jelentéseiben éveken keresztül nem panaszkodott Zülfikár teljesítményére, úgy tűnik, az aga valóban a Sebessi Boldizsárral való együttműködést szabotálta, vagyis hajlandósága a kooperációra erősen függött az aktuális követ személyétől.

Mindennek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Zülfikár aga és az erdélyiek együttműködésének értelmezéséhez nem igazán segít a Metin Kunt által használt „etnikai alapú szolidaritás” kategória – hasonlóképpen Bethlen Gábor fejedelem és a pécsi

roczkay Gábor (szerk.): *Auxilium historiae: Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Budapest, 2009. 143–148. Halálának időpontját (1652) tisztázta Papp Sándor: *II. Rákóczi György és a Porta*. In: Kármán–Szabó (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása*, 144. Bethlen István trónköveteléséről: Lukinich Imre: *Bethlen István támadása 1636-ban*. Századok, 44. évf. (1910) 24–40., 98–112., 212–227., 298–314., 477–494.

⁷³ Tholdalagi Mihály, Ugron Pál és Sebessi Boldizsár jelentése I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1637. március 5.): RGYKÖ 474.; Sebessi Boldizsár levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1637. május 24.): RGYKÖ 409.

⁷⁴ Gyárfás Ferenc levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1648. december 20.): EÉKH I. 21. Bethlen István esetében a császári követ is feljegyezte, hogy a trónkövetelő által a Portára beküldött ajándékok között Zülfikár aga is kapott 1000 aranyat, már nem először. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 114. Konv. 1. fol. 101. Nem csodálkozhatunk, ha az aga 1636-os tevékenységére való hivatkozással I. Rákóczi György tíz évvel később is hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a Porta által követelt 5000 forintnyi éves extraadó eredetileg Zülfikár aga ötlete volt; lásd levelét Szalánczy Istvánnak (Szatmár, 1646. jún. 19.) Török István: *Adatok I. Rákóczy György fejedelem uralkodása történetéhez*. Történelmi Tár [27.] (1904) 604–605.

⁷⁵ I. Rákóczi György instrukciója Tholdalagi Mihálynak és Körössy Istvánnak (h. n., 1639. július 19.): RGYP 472.; Sebessi Boldizsár memoráléja (1637. július 20.): RGYP 279–297., illetve levelei I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1640. augusztus 2. és október 21.): RGYP 516., 528.

származású Iszkender pasa viszonyához, amelyet részleteiben szintén jobban ismerünk a többi hasonló kapcsoltnál: noha a két nagyúr számos esetben szorosan együttműködött, a pasa halálakor a fejedelem mégis azt jegyezte fel, hogy legnagyobb ellenségétől sikerült megszabadulnia.⁷⁶ Nem arról van szó, hogy a magyar renegát tolmács lojalitást érzett az iránt a csoport iránt, amelyből érkezett, sokkal inkább arról, hogy – miként a korábbiakban jeleztem – saját karrierjének építéséhez hasznos volt a velük való kapcsolattartás, illetve céljaik időnkénti segítése (nem beszélve a tőlük húzott fizetésről). Így aztán minden bizalmatlanság és számos csalódás ellenére el kell ismerni azt is, hogy a főtölmács helyenként nagyon hasznos szolgálatokat tett az erdélyi diplomáciának. A Zülfikárral fenntartott viszony lényegét legjobban alighanem Réthy István fogalmazta meg: „nec tecum possum videre, nec sine te. De azért ha elhal [...], ebben az saeculumban az itt való szolgálatra ilyen ember nem leszen.”⁷⁷

Már csak azért is kétséges, hogy érdemes-e etnikai szolidaritásról beszélni Zülfikár esetében, mert az erdélyi diplomaták teljes következetességgel zárkóztak el attól, hogy a főtölmácsot maguk közül valónak tekintsék. Alexander Greiffenklau Habsburg-rezidens egyik jelentésében kiemelte, hogy Zülfikár nagyon jól megérti magát a szintén magyar Szelepcsényi Györggyel, a császár követével – hasonlóan egyetlen ismert erdélyi jelentésben sem találunk. A legmesszebb Szalánczy István ment, aki elejtett egy megjegyzést azzal kapcsolatban, hogy Zülfikár „török [...], noha magyar fiú”.⁷⁸ A legtöbben azonban nemcsak egyszerűen töröknek tartották, de szívesen emelték ki, mennyire megfelel Zülfikár a köreikben a törökökkel kapcsolatban élő sztereotípiáknak. Azt vallották, hogy az aga „török természete” miatt nem lehet bízni abban, hogy megsegíti Erdély ügyeit, emiatt nem képes titkokat megőrizni, emiatt változik folyton hozzáállása, és emiatt nem képes saját érdekein kívül bármi más figyelembe venni.⁷⁹ Az együttműködés pragmatikus motivációin túl bármiféle közösség vállalásának végletes elutasítását jelezte, hogy erdélyi körökben többször is „eb”-ként hivatkoztak Zülfikárra. Azon kevésbé csodálkozhatunk, hogy az agával kifejezetten rossz viszonyban lévő Sebessi Boldizsár többször is így titulálja, de a metafora elterjedtségét jelzi, hogy Szalánczy István minden további kommentár nélkül ejti el egy levelében a főtölmáccsal kapcsolatban a következő megjegyzést: „paraszt példában is szokták mondani, hogy konccal kell hajigálni, ha azt akarja az ember, hogy hallgasson.”⁸⁰

Azt persze nem tudjuk, mit gondolt Zülfikár aga saját etnikai hovatartozásáról, nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amelyben erről nyilatkozna. Annyi bizonyos, hogy – ellentétben néhány renegát kortársával – sem a tőle származó, sem a róla szóló dokumentumokban nem merül fel soha a keresztények iránt érzett lojalitása, vagy esetleg az, hogy fog-

⁷⁶ Sudár: *Iszkender*, 994.

⁷⁷ Réthy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1643. február 3.): RGyKÖ 715.

⁷⁸ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. október 8.): RGyKÖ 54.; Alexander Greiffenklau levele III. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1643. május 6.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 116. Konv. 2. fol. 40v. Szelepcsényi maga is azt írta követségi jelentésében, hogy Zülfikár aga „natione Hungarus”: uo. fol. 297r.

⁷⁹ I. Rákóczi György levele vargyasi Daniel Mihálynak (Fogaras, 1639. március 6.): RGyP 405.; Ráczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1642. augusztus 15.): RGyKÖ 688.; Serédy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1645. június 21.): RGyP 773.; Gyárfás Ferenc levele II. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1648. október 24.): RGyP 902.

⁸⁰ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1646. december 5.): RGyP 809–810.; Sebessi Boldizsár levelei I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1635. november 10., illetve 1636. június 17.): RGyKÖ 328., illetve 373. Zülfikárra, Júsuf agára és Hüszejn csasura egyaránt alkalmazza az „eb” jelzőt: Kemény: *Önéletírása*, 139–140.

lalkoztatná az eredeti hitére való visszatérés gondolata. Épp ellenkezőleg: a vele jó kapcsolatban lévő – és egyházi személyként a kérdésre nyilván különösen érzékeny – Szelepcsényi György azt jegyezte fel, hogy Zülfikár „Mahometanus [...] obstinatus”.⁸¹ Azon nem csodálkozhatunk, hogy az 1636-ban Naszúhpasazáde Hüszejn pasa budai beglerbégnak írott levelében a keresztényekre csak pogányokként hivatkozik (inkább az a meglepő, hogy ezen az iratot elfogó erdélyiek felháborodtak).⁸² Az viszont feltűnő, hogy az erdélyi fejedelmeknek írott mintegy tíz-tizenöt fennmaradt levelében sem találunk utalást arra, hogy Zülfikár bármilyen módon különbözne más oszmán tisztségviselőktől, vagy valamilyen oka lenne arra, hogy lojalitást érezzen levelezőpartnerei iránt. Esküdzései a muszlim kegyesség retorikáját alkalmazzák, a Bethlen Gábornak 1629-ben küldött levél szerint például „napi ötszörbéli” imádságában kéri Istenét, ne hagyja, hogy valaha is „igaz tiszta fehér hitünk, szent Muhammed próféta ellenségei” (jelen esetben a Habsburgok) mellé álljon.⁸³ Egyetlen olyan beszámolót sem ismerünk, amikor az aga hűségének bizonygatása közben (amire pedig elég sokszor volt alkalma) érvként használta volna magyar származását – nem tűnik tehát indokoltnak, hogy együttműködését az erdélyiekkel az etnikai szolidaritás elvével magyarázzuk.

*

Zülfikár aga karrierjének részletes vizsgálata pompás lehetőséget biztosított arra, hogy közelről lássuk egy 17. századi portai főtolmács tevékenységének kereteit. Hivatala többreüt politikai befolyást biztosított az agának: a nagy mennyiségű, kezén átmenő bizalmas információ egyrészt lehetővé tette, hogy tanácsadóként szerepelhessen a döntéshozók mellett – amit kivételesen hosszú szolgálata, a tudásanyag évtizedeken keresztül való felhalmozása is elősegített –, másrészt annak árusítása kiváló bevételi forrást jelentett. Noha Zülfikár aga megbízhatóságával szemben minden politikai tényező erős kétségeket táplált, a rendelkezésre álló tudás mennyisége, valamint sikeresen kialakított – és féltékenyen őrzött – információs monopóliuma miatt mindegyikük rászorult szolgálatainak megvásárlására. Ha pozíciójának kiépítése során az aga sokat támaszkodott is a vele azonos anyanyelvet beszélő erdélyi követségre, a politikai helyzet megfelelő alakulása és illő mértékű díjazás ellenében nem voltak skrupulusai azzal kapcsolatban, hogy ezzel a gyümölcsöző kapcsolattal szemben egy hasznosabbnak ítéltet részesítsen előnyben.

Az erdélyi diplomáciai szolgálat révén fenntartott kapcsolataival, illetve a fejedelmektől elfogadott fizetéssel mindazonáltal az aga kockázatot is vállalt. Hiába állt elsődlegesen a Fényes Porta szolgálatában (tehát nincs okunk arra, hogy a „transzimperiális” jelzőt rá is alkalmazzuk), és hiába kapott fizetést más oszmán adófizető államok uralkodóitól is, úgy tűnik, az oszmán adminisztráció kiemelt módon tartotta számon erdélyi kapcsolatait, és válságos helyzetekben időnként a főtolmácsot is kérdőre vonta. Olykor a Zülfikárra leselkedő veszély a tanácsadás általános kockázataiból eredt: ha az általa javasolt megoldás ku-

⁸¹ ÖStA HHStA Türkei 1. Kt. 116. Konv. 2. fol. 297r. Thomas Hyde előszava szerint például Ali Ufki bejnek (Wojciech Bobowski) szándékában állt a visszatérés a keresztény hitre, de a halál megakadályozta ebben: Bobovius, Albertus: *A Treatise concerning the Turkish Liturgy, the Pilgrimage to Mecca, Circumcision, Visiting the Sick etc.* In: *Four Treatises concerning the Doctrine, Discipline and Worship of the Mahometans*. London, 1712. 105–106.

⁸² Zülfikár aga levele Naszúhpasazáde Hüszejn pasának ([beérkezett: 1636. november 24.]): TMÁO II. 449.; Tholdalagi Mihály, Ugron Pál és Sebessi Boldizsár levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1637. március 5.): RGYKÖ 474.

⁸³ Zülfikár aga levele Bethlen Gábornak (Konstantinápoly, 1629. július 18.): MNL OL P 1955 3. cs. 17. t.

darcot vallott, a döntéshozók az agát is elővették – különösen ha tudták, hogy az ügyben érintett az agát fizetéssel ellátó fejedelem is. Ahogy az aga kifejtette Serédy István erdélyi követnek: „bizony az életének elfogyásával pecsétli meg, mihent az Porta eszében veszi, hogy káros tanácsot adott fizetésért.”⁸⁴ Időnként a pozícióval járó felelősség következményeként teátrális helyzetek is előálltak. 1645 tavaszán Szultánzáde Mehmed pasa nagyvezír a dívánban számon kérte Zülfikáron, miért nem küldik az erdélyiek a hét elfoglalt magyarországi megye után ígért különadót, felhíva a főtölmács figyelmét arra, hogy az ő ígéretei alapján tájékoztatta a szultánt is – vagyis saját hitelessége kérdőjeleződött meg az aga rossznak bizonyult tanácsa miatt. Serédy István szerint Zülfikár „úgy sírt [...], mint egy gyermek” – és hasonló jelenetekre számos példát találunk a következő néhány év meglehetősen feszült erdélyi–oszmán viszonya következtében.⁸⁵

Úgy tűnik azonban, az aga ennél is több felelősséget volt kénytelen viselni Erdéllyel kapcsolatban. Több olyan esetről tudunk a század közepéről, amikor Zülfikár nem volt hajlandó a fejedelem leveleit lefordítani, mert azok tartalmát vállalhatatlannak vagy hangvételel túlzottan radikálisnak találta.⁸⁶ Noha ezekben az esetekben valószínűleg egyáltalán nem volt felelős a szöveg tartalmáért, és nyilvánvalóan tanácsadóként sem lehetett volna elmarasztalni, aggodalma nem volt alaptalan – ezt 1657 augusztusának eseményei jelezték. A lengyelországi hadjárat miatt kegyvesztetté vált II. Rákóczi György követeit ugyanis Köprülü Mehmed nagyvezír elfogatta, elsőként Harsányi Nagy Jakab török deákot és Zülfikár agát. Az erdélyi diplomaták több mint egy év után, 1658 novemberében elhagyhatták a Héttorony retteggett erődjét, az agának azonban még ezután is maradnia kellett. Ha fogsága inkább házi őrizetre hasonlított is – tehát a nyolcvanadik évén túl lévő Zülfikárnak nem láncra verve kellett raboskodnia –, mindez portai kapcsolathálójának összeomlását jelentette, különösen mivel főtölmácsi hivatalától is megfosztották.⁸⁷ Nem tudjuk, mikor hagyhatta el a börtönt; utolsó két ismert levele 1662-ből azt a benyomást kelti, hogy már nem a Héttoronyban íródtak, ám az aga igen sokat panaszkodott bennük állapotára, anyagi helyzetére.⁸⁸ A haláláig hátralévő rövid időben az idős renegát tolmácsnak, úgy tűnik, nem sikerült helyreállítania megroggyant befolyását: ironikus módon bukásának okozója végül ugyanaz az erdélyi kapcsolat lett, amely kulcsszerepet játszott a főtölmács szokatlanul hosszú karrierjének építésében.

⁸⁴ Serédy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1645. június 2.): RGYKÖ 844.

⁸⁵ Serédy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1645. április 2.): RGYP 757–758.; Szalánczy István levelei I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1646. december 19., illetve 1647. február 13.): RGYP 814–816., illetve RGYKÖ 870.

⁸⁶ Szalánczy István levele ifj. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1647. december 27.): RGYP 863.; Simon Reniger jelentése III. Ferdinándnak (Konstantinápoly, 1653. június 16.): ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Fasc. 62/b. Konv. D. 1653 Jänner–Juni fol. 169r.

⁸⁷ A részletekről lásd: Kármán: *Egy közép-európai odüsszeia*, 103–108. A főtölmácsi tisztségtől való megfosztásról, amelyet hivatalosan azzal indokoltak, hogy egy latin nyelvű levelet nem tudott lefordítani (bár ennek annyi év után nem kellett volna meglepetést okoznia); lásd: B. Szabó – Sudár: *„Independens fejedelem”, 1. rész*, 1024. 19. jegyzet.

⁸⁸ Zülfikár aga levelei I. Apafi Mihálynak (Konstantinápoly, 1662. [január 24.], illetve k. n. [beérkezett: 1662. szeptember 25.]): ANR DJS Colectia Benigni nr. 3. fol. 13–14., illetve fol. 62.

GÁBOR KÁRMÁN

Grand dragoman Zülfikar Aga

The paper is an attempt to highlight the most important facets of the extraordinarily long career of Zülfikar aga, a Hungarian renegade who was serving the Sublime Porte as a court interpreter for more than fifty years in the seventeenth century. Born around 1578, Zülfikar's first translation activities are documented from the peace negotiations at Zsitvatorok (1606) and he seems to have been living in Constantinople from 1608 on continuously, with the exception of some shorter diplomatic journeys until the early 1630s. He is first mentioned as grand dragoman in 1629, a post he held (in spite of not mastering any other language than Hungarian and Ottoman Turkish) until 1657. As the translator of all letters coming from beyond the northwestern borders of the Ottoman Empire, but also as a trusted counselor to successive grand viziers, he was an influential player of politics at the Sublime Porte – an influence he was ready to bring to the market. The most important strings connected him to the Transylvanian embassy (from where he received regular salary), but he also mediated the interests of the voivodes of Wallachia and Moldavia, as well as the governors of the empire's border provinces for payment. Another source of income was his job as an information broker: in exchange for rewards, from the 1640s on he regularly informed the Habsburg embassy about any important news he had read in the incoming correspondence; and from the 1650s we have evidence of similar services to Muscovy (with the mediation of Constantinople Greeks).

The last section of the study is a discussion whether Metin Kunt's thesis about an ethnic solidarity in the Ottoman elite can be applied to the case of Zülfikar. It was beyond doubt the Transylvanian contacts that were the most useful for the dragoman when building his career. Nevertheless, the multiple loyalties he had during his long career and especially his dubious activities in cases of political crisis suggest that the dragoman was motivated by pragmatic reasons rather than ethnic solidarity—something he was ready to give up when the situation changed. From the Transylvanian side, the diplomats emphasized in their letters a lack of solidarity with Zülfikar on an ethnic basis by never referring to him as Hungarian, but rather always highlighting his “Turkish nature”.